

DRIES,
VOORAL IN CENTRAAL-
EN ZUID-OOST-VLAANDEREN

DOOR

dr. Luc VAN DURME

Aan de lieve nagedachtenis van dr. Maurits Gyseling,
mijn grote leermeester

D/0891/1998/2

Dries, vooral in Centraal- en Zuid-Oost-Vlaanderen

1. Ter inleiding *

Het element *dries* wijkt niet uit de hitlijst van de toponymie.

Nog in 1995 gooide W. Van Osta in zijn *Toponymie van Brasschaat* de knuppel in het hoenderhok met een volkomen nieuwe verklaring : *dries* als Germ. compositum « bv. met Mansions **treu* 'groeien, rijpen' en dan **treu-wiska* '(met gras) begroeide plaats, weide' ? ... Of is het eerste element toch 'drie' en *thri-wiska* dan natuurlijk weiland dat alle drie jaar werd bewerkt ? » (VAN OSTA 1995, 432). Een 'grasland-opvatting' dus. Hiermee zette hij zich af tegen de bijna veertig jaar oude opvatting als zou *dries* een Germaanse afleiding zijn op *-iska-z*, bij een woord met als basis IE **teru-*, **treu-* 'wrijven' (POKORNY, 1072-73), volgens Wissmann en Foerste 'stukgewreven, murw', volgens Gysseling 'opgeteerd, uitgeput', dus telkens met een betekenis die verwijst naar de staat waarin akkerland zich kan bevinden

(*) Met warme dank voor de medewerking aan Luc Bauters, drs. Rob Belemans, dr. Frans Debrabandere, prof. dr. Magda Devos (die zo goed was de tekst bijzonder kritisch door te nemen, wat mij heel wat tekorten en onduidelijkheden liet wegwerken), dr. Jean Germain, dr. Luc Goeminne (die mij overvloedig materiaal en allerlei notities bezorgde), Danny Lamarcq, drs. Bernard Roobaert, dr. Herman Van Isterdael, Oscar Van Wittenberghe en prof. dr. Cyriel Verbruggen.

(FOERSTE 1966 ; GYSSELING 1975). Twee fundamentele verschilpunten dus : compositum vs. afleiding en gra(a)s-land vs. akkerland als primaire referent !

Tegen Van Osta's verklaring kunnen fonetisch geen bezwaren worden geopperd. IE **treu-wisko-* > Germ. **preu-wiska-* past overigens mooi in de door Gysseling tot klaarheid gebrachte evolutieketen (GYSSELING 1975, zie 3 beneden). Op het eerste gezicht lijken doorslaggevende semantische objecties evenmin te bestaan. 'Dat op het moment van de naamgeving in duizenden toponiemen *dries* de betekenis had van een soort weiland dat als graasland dienstig was, maar ook als hooiweide of voor graswinning' (VAN OSTA 1995, 432) zal wel correct zijn wat Van Osta's onderzoeksradius betreft.

Toch doet 'het moment van de naamgeving' het schoentje wringen. Historisch-landschappelijk is de ene regio immers de andere niet. Naar de roots van een lexeem uit de landelijke sfeer speur je daarom het best ook even op het supra-lokale niveau. Bij mijn bespreking van de *Toponymie van Brasschaat* (VAN DURME 1996a) beschikte ik over materiaal noch tijd om mij in het *dries*-debat te mengen. Evenmin was ik op de hoogte van de gegevens die de Gentse agrarische historicus É. Thoen heeft bezorgd over *dries* ter aanduiding van een soort 'koppelstelsel' (zie beneden) dat in zuidelijk Oost-Vlaanderen sterk op de voorgrond trad tegen het einde van de Middeleeuwen (THOEN 1988, 752-760). Samen met de allervroegste *dries*-attestatie en het vroege toponymische materiaal dat ik zelf heb aangebracht (VAN DURME 1986, 291-294), wijzen deze gegevens veeleer in de richting van de continuïteit van een primaire 'akkerland'-betekenis, die overigens ook wordt voorgestaan door P.

Lindemans, M. Gysseling en de grote Duitse toponymisten.

Typologisch is Germ. **preu-wiska-* ' ? + weide' evenmin loepzuiver. Bij de behandeling van het element *aard* kantte ik mij al tegen de (te vergaande) reconstructie van oude composita (VAN DURME 1996a, 95-102). M.b.t. Germ. **preu-wiska-* kan die woordstructurele tegenwerping herhaald worden.

De onderstaande bijdrage tot de 'queeste naar de etymologie en de semantische evolutie van *dries*' kwam evenwel niet op gang vanuit linguïstische of historische, maar vanuit geografische, paleobotanische en archeologische hoek. Meer bepaald werd mij in de loop van 1996 zowel door de Vakgroep Geografie van de RUG als door de Archeologische Dienst van de Provincie Oost-Vlaanderen gevraagd een algemene stand van het *dries*-onderzoek te bezorgen. Het werd snel duidelijk dat die nergens voorhanden was zoals ik mij die probeerde voor te stellen : geactualiseerd, historisch diepgaand, geografisch breedschalig, interdisciplinair en maximaal onvooringenomen. Intussen is, zonder dat ik behulpzaam kon zijn, bij de genoemde Vakgroep Geografie een bijzonder belangwekkende verhandeling tot stand gekomen : de *Driesen en driesachtige ruimten ...* van L. VINCK (1996-1997). Deze verhandeling inventariseert niet minder dan 37 driesstructuren in centraal en zuidelijk Oost-Vlaanderen en brengt een vracht nieuwe gegevens aan het licht.

Wat volgt wil een (zoveelste) poging in de goede richting zijn en omvat de volgende punten : 1. de geografische verbreiding van *dries* en zijn Romaanse pendanten, 2. de interpretatie van *dries* als agrarisch fenomeen door partnerwetenschappen als de landbouw- en landschaps-geschiedenis, 3. een zestal casestudies over Centraal- en

Zuid-Oost-Vlaamse *driesen*, 4. de samenhang van de betekenissen van *dries* en de synchronisch-diachronische context van verwante lexemen en referenten, 5. een onomasiologische studie van de omliggende ruimte waar *dries* niet tot het vocabularium behoort en 6. de samenvatting van de bevindingen, met een poging tot definiëring van de vroegmiddeleeuwse *dries* en een terugblik op het etymologische aspect.

Hoofdstuk 4.2.3.3 maakt duidelijk dat Zuid-Oost-Vlaanderen als aloud cultuurgebied in menig opzicht het draagvlak van deze studie vormt. Wat in deze regio bijzonder bevreemdtd, is hoe een lexeem er omstreeks 1200 zo rijk met betekenissen bekleed kon zijn : op dat moment wordt *dries* genoteerd m.b.t. bewoning, grasland én akkerland.

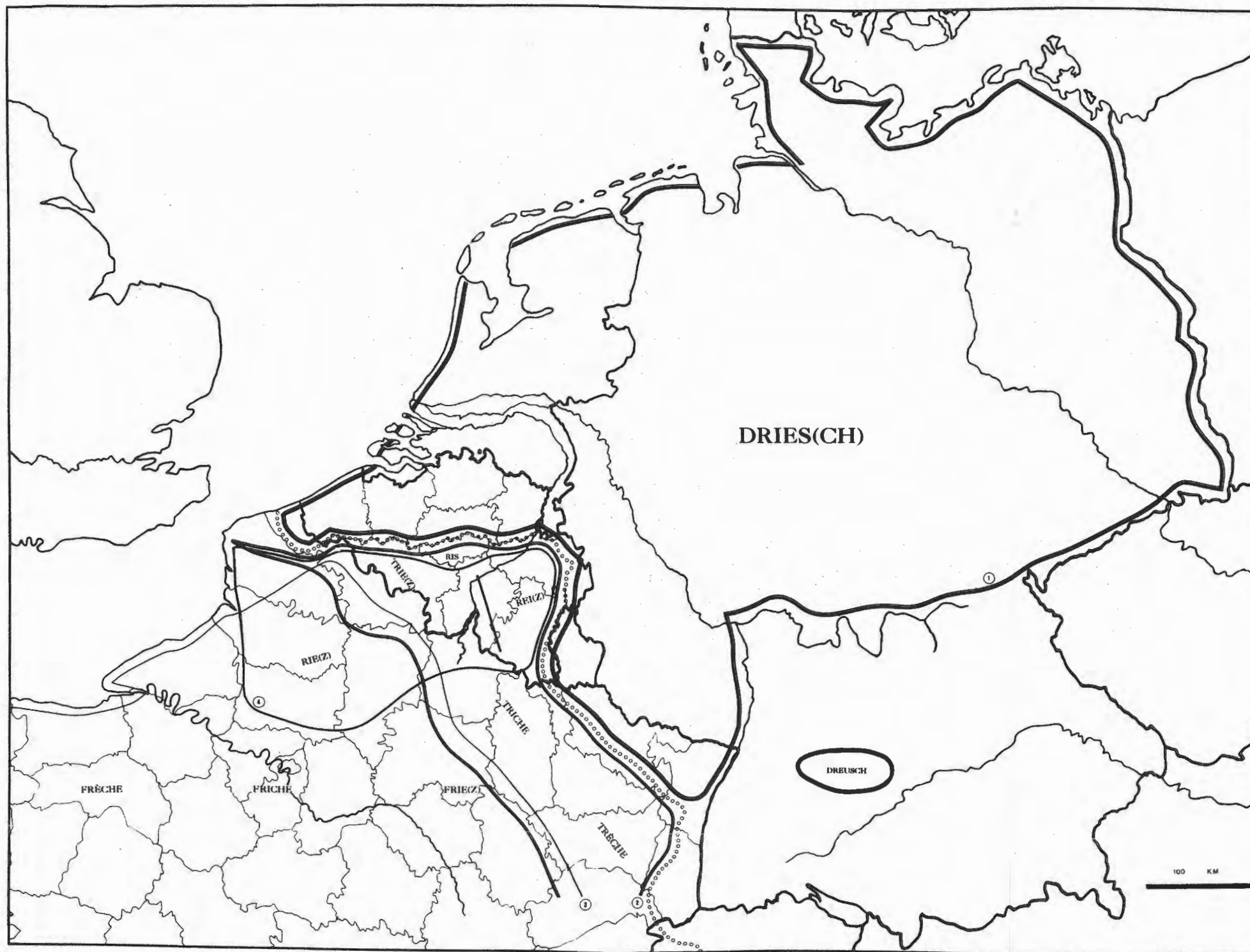
2. Verbreiding (kaart 1)

Dries of – wel juister – zijn voorouder *priusk* wordt zowel in de Germania als de Galloromania aangetroffen.

Over de verbreiding en de diverse betekenissen in de Germania handelen vooral Dittmaier en Foerste, voor de wederwaardigheden van het woord in de Galloromania zijn onze hoofdbronnen ten eerste het FEW, meer bepaald III, 158-159 s.v. *driesc* (mndl.) brachland en XVII, 400-401 s.v. **threosk* (anfrk.) brachland en ten tweede de reeks Dict. Top.

2.1. GERMANIA

Driesch komt voor in de Elzas, Lotharingen, de Rijnpalts, Saarland, Luxemburg, Nassau, Hessen, Sauerland, Neder-Saksen, de streek van Lüneburg, Oost-Friesland,

Kaart 1 : Sterk vereenvoudigde en zelfs deels tentatieve voorstelling van de verbreiding van Germ. **prewiska*- en verwanten in Germania en Galloromania, met name aan de hand van gegevens uit het FEW en de Dict. Top. : 1. *dries(ch)*, 2. *trie(z)-triche-trèche*, 3. *frie(z)-friche-frèche* en 4. *rie(z)-rei(z)*.
 Let op het beperkte voorkomen van *ris* uit Germ. **hrīsa*- 'rijshout' in de Galloromania. Net in het *ris*-gebied komt *rie(z)* niet voor.

Mecklenburg, Sleeswijk-Holstein, Pruisen en het Eertsgebergte; voorts, geïsoleerd in de vorm *dreusch*, tussen Stuttgart en Aalen. Verder vindt men *driesch* in de gehele Dietse Nederlanden, met dien verstande dat het woord in het Zuiden vrij frequent in oude toponiemen wordt aangetroffen, terwijl het Noorden geen enkele attestatie oplevert van vóór 1200 (vgl. KUNZEL & BLOK & VERHOEFF, 489; VAN BERKEL & SAMPLONIUS: te Wijchen (prov. Gelderl.) Valendries 1396 *valendriesch* als oudste attestatie).

I.v.m. de verbreiding van *driesch* bekampt Foerste de opvatting als zou het hier gaan om een 'frankisches Leitwort' of z.g. gidsfossiel beperkt tot de Nederlanden, het Rijnland en Westfalen en bepleit het 'bodenständige' of autochtone karakter van het woord ook buiten dat gebied, b.v. in de streek tussen Weser en Eider (FOERSTE, 58, voetn. 6).

In Beieren is het woord echter niet thuis, en evenmin in Oostenrijk, waar het pas vanaf de 18de eeuw door de contacten met de Zuidelijke Nederlanden ingevoerd lijkt (FOERSTE, 59).

2.2. GALLOROMANIA

2.2.1. *Ofr.* triez, triche, *Mfr.* trieu

De Galloromaanse vertegenwoordiging van *priusk* concentreert zich aan de noordoostelijke rand van de Galloromania. In het oosten is deze rand vrij breed, in het westen veeleer smal: Henegouwen, het gebied van het Flandrisch en het Rouchi in de Nord, Wallonië, Lotharingen en het noordoosten van de Champagnestreek. In de Pas-de-Calais lijkt de vertegenwoordiging jong en

karig (Dict. Top. Nord, 374 : Trie 1506 *trie*, *trye*, een oud kasteel te Boulogne-sur-Mer, ooit zelf Diets, als enige vermelding). Voor de Aisne geen vermeldingen (Dict. Top. Aisne), voor de Somme evenmin (Dict. Top. Somme ; behalve : DEBRIE, 292 : 1 x Les Triez). In de dep. Pas-de-Calais, Oise en Somme treft men evenwel overvloedig *riez* aan. Dit laatste woord, waarover hierbeneden nog, komt ook in de Aisne voor, echter veel minder.

Geïsoleerd vindt men in de Poitou en de Vendée de vorm *trechain*. In het Oud- en Nieuwprovençaals (en eveneens in Anjou) duikt dan weer *trescamp* 'jachère' op, maar het eerste element van deze vorm laat zich i.p.v. tot *très* 'dries' evengoed tot *tres* 'drie' terugvoeren, vandaar *trescamp* 'drieslag(stelsel)'

Enkele oude attestaties van *priusk* : Onaams 1257, 1272 *triez*, Ofr. 1313 *trie*, Oluiks 1342 *triez*, 1361 *triesche* (FEW, XVII, 400-401), zichtbare betekenis 'braakliggend, opgegeven land'.

In de Galloromania evolueerde Germ. *-isk-* op tweeërlei wijze, vgl. 1. **marisk* 'meers' > Ofr. *mareis*, *marois*, Nfr. *marais*, 2. **marisk* > Ofr. *maresc*, later *marè(s)*.

Deze laatste evolutie heeft ook *priusk* uit **preuwisk* (zie beneden) doorlopen : vgl. ca. 1275 *au triesch de hou-taing* (Veil Rentier, 161 r°), later Hen. *trie*, Malmedy *tri*, enz., steeds mannelijk. De noordoostelijke Galloromaanse dialecten (Luikerwaals, Lotharings) kennen eveneens een vorm op *-che*.

De integratie *pr-* > *tr-* wijst op ontlening vóór 1100.

Dan zijn er nog de afleidingen, met name de diminutieven : Reims 1384 *triot*, Pas-de-Calais 1790 *triol*, Poitou *trechain* (FEW, XVII, 400-401). Niet door het FEW vermeld, is de Belgoromaanse afleiding op *-on*, b.v. te Aat als naam van een 7,5 ha grote collectief geëxploiteerde

dries die deel uitmaakte van het grafelijk domein : le Trahison 1284 *le trayson, le traizon* (VERRIEST, 25, 47, 53) en b.v. bewaard in de Romaanse plaatsnaam Trisoen te Bossuit en Outrijve 1405 *in trison*, 1414 *in tresoen*, uit **trison*.

De meest voorkomende afleiding vormt evenwel *trieu*, vgl. Oluiks 1335 *trieu*, Ohenegouws 1470 *tryeus*, Oflandrisch 1474 *trieu* ; vgl. ook Malmedy *triheu*. Momenteel wordt *-eu* niet meer gehoord, zodat *trie* algemeen is, vgl. de huidige uitspraak *rie* voor *rieu* (meded. dr. Jean Germain).

Door tal van auteurs wordt de vorm op *-eu* als zeer oud beschouwd en zelfs naast *triez* geplaatst, vgl. DE VRIES, 136 : '... Waals *tries(c)*, *trieu* (het laatste kan op zeer oude ontleening wijzen) ...' en TAVERNIER-VEREECKEN, 379 : '... een Ofra. vorm **triusk*, waaruit *trieu* ...' !

Niets is echter minder waar : de vorm *trieu* is een vrij jong diminutief, pas ontstaan nadat *triesc* zijn ausloutend spirantisch element had afgeworpen, dus ten vroegste 14de-eeuws.

Voor het Picardisch kan de evolutie als volgt worden gereconstrueerd : *trie* + *-el(s)* > *tri-iau* > *tri-ieu* (FLUTRE, 443-444) > *trieu*, naast *trie* + *-ol(s)* > *triou* ; en voor het Waals, Ardens en Gaumais : *trie* + *el* > *tri-ê* (REMACLE, 50-53), vgl. nu Luiks *trihê*.

Enkele voorbeelden ter staving van de evolutie in Henegouwen.

Te Vloesberg : ca. 1275 *li long triesch*, 1423 *long tries*, 1550 *longtril*, ? *long trieu*, 1842 *lantrieux* (MARIAULE, 146, 148).

Te Ladeuze : Le Trieu Renonsart 1398 *tries a renausart*, 1422 *le trieulz renausart*, 1444 *trieu renausart*, 1566

trielz renausart, 1714 *trieu renaulsart* (DEMEULDRE 1936, 28).

Te Soignies : *Trieu Gageoit* 1429 *au try gagois*, 1563 *la coulture du tril gageoit*, 1628 *les trils gaigon*, 1685 *le trieu gajoir* ; *Trieu Houpeau* 1552 *demi bonnier de tril gisant au houppeau*, 1698 *au trieu houppeau*, 1727 *au trieu houppeau* ; *Tril Coulon* 1523 *au tril coulou*, 1715 *le tril coulou* (DEMEULDRE 1925/26, 260, 302).

Te Hoves-Graty treft men een soortgelijke evolutie van het woord aan : 1. 1395 *tries* > 1580 *trielz* ; 2. 1678 *trieu* (TEMPERMAN, 107).

Wat de vorm *triol(s)* betreft : hoewel de antroponymische woordenboeken het op andere verklaringen houden, mag de familienaam *triols*, *trioux* misschien worden uitgelegd als herkomstnaam, vgl. (geïntegreerd) te Geluwe 1382 *martin trioels*, (overgedragen op ?) 1526 *een leen ... gheheeten ten troolsche*, 1527 *ter tryoolsche*, verder te Langemark en Staden 1611 *heere van triols* (DE FLOU, XV, 1044-45).

De bovenstaande evolutieschets bewijst dat de volgende namen niet tot *trieu* mogen worden teruggevoerd : Treslon (dep. Marne) 850 *trielongum*, 1209 *troylon* ; Trie-Château en Trie-la Ville (dep. Oise) 1195 *treia*, 1128 *apud triam castrum*, 1218 *treia villa* ; Trilport (dep. Seine et M.) 1221 *tria portus*, 1406 *trit le port* ; Trilbardou (dep. Seine et M.) ca. 1172 *tria*, 1217 *tria le bardol* ; Triel sur Seine (com. Yvelines, dep. Seine et O.) 9de eeuw *treola*, 1188 *triel* ; Trioux (dep. Meurthe et M.) 1093 *troieul*. E. NÈGRE (2, 1298-99, waaruit de bovenstaande vormen) doet dat echter wel, deels in het spoor van A. Dauzat en Ch. Rostaing en van E. Lambert (LAMBERT 1963, 116). Voor een aantal van deze namen hadden A. Dauzat zelf en G.

Rohlfs nochtans heel wat deugdelijker verklaringen voorgesteld (zie DAUZAT, 226 ; ROHLFS, 178-179).

Treix (dep. H. Marne) 1198 (kop. ?) *trie*, 1215 *triez* daarentegen bevat mogelijk wel *priusk*.

2.2.2. Ofr. riez en friez

2.2.2.1. Ofr. riez

Een Galloromaans toponymisch element dat zowel formeel als qua betekenis en verbreiding verwant lijkt te zijn aan Ofr. *triez*, is Ofr. *riez*. Als appellatief treft men het woord aan in het Picardisch, Flandrisch en in de noordelijke Champagnestreek tot de Maas : Ofr. *riez*, *ries* 'terre en friche', Mfr. *rié*, Nfr. *riez*, *rié*, *rie* 'terres laissées en friche pour servir de pâturage', 'terrain vague, terrain communal plus ou moins vaste', *riez* 'terrain non cultivé qui sert souvent de grand'place', ... (FEW, XVI, 701). Enkele voorbeelden uit het TW : Doornik 1106 kop. 12de eeuw *ries* (TW, 844), [Lorgies of Herlies : Li] 1174 *de rizo* (TW, 843), [Cauroy : Ca] 1204 *dicitur campus del ries* (TW, 843), [Cambrai : Ca] einde 12de eeuw *in risco*, 1219 *in uico del ries* (TW, 843). Ten bewijze van de frequentie : Dict. Top. Pas-de-Calais, 323 : 13 x ; BRUYELLE, 281-82 voor Kamerijk (dep. Nord) : 12 x ; Dict. Top. Somme, 216 : 22 x en DEBRIE, 237-238 voor de Somme : Riez 90 x, Les Ries 23 x ; LAMBERT 1963, 291 voor de Oise : 20 x.

De Dict. Top. Aisne (232) en de Dict. Top. Marne (228) vermelden hetzelfde *riez*-complex dat zich uitstrekt over de gemeenten Barzy, le Charmel, Ronchières en Tréloup (dep. Aisne) en Champvoisy (dep. Marne) : 1165-66 *foresta de rie*, 12de eeuw *nemus ri*, 1247 *foresta de rys*.

Het was eigendom van de abdij van Igny en stond in de 18de eeuw bekend als 'Villardel'.

Het FEW (XVI, 701) voert het woord terug tot Oederfr. **reud* 'rooiing', vgl. Ohd. *riuti* 'rooiing', Mhd. *riuten*, Nhd. *reuten*, ablautend naast Oederfr. **rod*. Oederfr. **reud* zou aldus in de noordelijke rand van de Galloromania zijn plaats hebben veroverd. Tegen deze zienswijze pleit evenwel de verbreiding van de vormen **rod* en **reud* in Duitsland : de eerste is Neder- en Middelduits, de tweede veeleer Zuid-Duits (BADER, 173, voetr. 39 ; VAN OSTA 1989, 126).

Zoals *triez* blijktbaar door *riez* wordt afgelost (zie hierboven), laat het zich aanzien dat *riez* als zuidelijke pendant *friez* kent.

In de Oise geconfronteerd met de tegenstelling van 20 *riez*- en 18 *friez*-, *friche*-namen, onderkent E. Lambert hun samenhang, zonder zich expliciet over de etymologie uit te spreken : « le *riez* ... peut être aphérèse de anc. fr. *friez*, *fries* XIIIe siècle 'friche' » (LAMBERT 1963, 115, 291, 355-356). Tevens vestigt hij de aandacht op het zonderlinge Ofr. *fros* (appell. 13de eeuw) « 1190 *vineam de froc*, 13de eeuw *es fraux*, 14de eeuw *es bois de froz*, etc. 'friche, terre inculte, abandonnée', bas Lat. *fraustum*, *frosco* » (LAMBERT 1963, 356 : 8 x).

Laten wij ons eerst even buigen over Ofr. *friez*, beter bekend onder de vorm *friche* 'braakland'.

2.2.2.2. Ofr. *friez*

Het FEW behandelt Ofr. *friez* m. onder 'versch (mndl.) frisch' (FEW, XVII, 424-25). Deze etymologie mankt lelijk, want *versch* komt in het Mnl. niet voor in agrarische context (waarmee niet mag worden uitgesloten dat

friez zich in de Galloromania met *freche* 'terrain non cultivé' verbonden heeft).

Volgens de gegevens van het FEW komt *friez* vroeg voor in de Nord (Rijsel 1283) en de Somme. *Freche* lijkt westelijk te zitten : Bretagne en de Pontoise.

Etymologisch zit Gysseling op de golfengte van Lambert (zie hierboven). Hij is echter veel preciezer. Bij de behandeling van [inc. ca. Frohen : Amiens] 1213 'terra que dicitur *fries de marcomainil*' (TW, 379) stelt hij *riez* gelijk met *friez* en verklaart de afwisseling door de geografisch geconditioneerde evolutie van Germ. *hr-* in de Galloromania : > *r* in het uiterste noorden, > *fr-* zuidelijker. Germ. **hrisk* moet dan het etymon voorstellen. In het Germaanse aanreikingsgebied (Vlaanderen) zou **hrisk* opgegaan zijn in '**priansk* > *dries*'.

M.b.t. de gelijkstelling Ofr. *riez* = Ofr. *friez* kan men zich even afvragen of Germ. *hr-* zo zuidelijk als het Oise-departement wel degelijk *r-* kon opleveren. Blijkens het TW evolueerde Germ. *hr-* alvast in de Somme en de Aisne zowel tot *r-* als tot *fr-* (TW, 374-381 en 820-875). Het Picardische gebied vormde hier bijgevolg een mengzone en het zou verwondering wekken dat de (eveneens Picardische) Oise daar een uitzondering op zou hebben gemaakt. Goed vergelijkbaar met de evolutie van Germ. *hr-* is die van Germ. *hl-* in een element als **hlæri-* (met lange *æ*) tot zowel *l-* als *fl-* in heel Picardië. Naast noordelijke voorposten met *fl-* als Boufflers en Moufflers nabij Abbeville, Estafflers te Templeuve bij Doornik, Flers bij Atrecht, Flers bij Péronne en Flers-en-Escrebieux bij Dowaaï, vindt men zo zuidelijk als de Oise tal van vormen met *l-* zoals Bonlier (833 *bonlier*), Maignelay (1197 *megnelers*) en Maulers (1136 *mallare*). Zelfs een productief geworden afleiding van **hlæri-* komt er met *l-*

voor : Ofr. *lariz* (Rom. **laricium*) b.v. in 1280 *es larris*, 1281 *les larriz de ons* en 1542 'les pieces de terre en *riez* ruynes et non valleur nommees et appelez *les larriz*', verder nog een 19-tal attestaties (zie voor al dat materiaal uit de Oise LAMBERT 1963, 52 en 357-58). Conclusie : Gysselings reconstructie van een vorm met **hr-* voor zowel Ofr. *riez* als *friez* wordt door niets in het gedrang gebracht.

In het andere geval hadden wij nochtans een gedroomd aanknopingspunt gehad met Zuidnl. *riester* 'deel van een ploeg', aanvankelijk mogelijk 'een soort ploeg' en verwant met Mhd. *riutan* (zie BECK, 91-92 en SCHABRAM, 119) en Oeng. *rēost* 'ploegzool'. Met Zovl. *rie(sch)* 'murw (van boomstammen)' (TEIRLINCK, II, 16) hoeven we evenmin verder te zoeken : < Zovl. *rieschale* 'rietschalig'.

De puzzel zit echter nog niet geheel ineen : in het uiterste noordoosten van de Galloromania komt een vorm voor die al menig Waals toponymist een zorg is geweest : *reiz*. Toponymisch is dit element frequent in heel de provincie Luik, met uitlopers tot in Namen en Luxemburg.

Enkele oude Haspengouwse voorbeelden : Reye te Meeffe 12de eeuw *reies*, 1210 *nemoris enreiz* (TW, 838), 1317 *reies*, 1324 *rees* (HERBILLON, 38) ; Reye te Velroux 1280 *reies*, 1314 'inter velrus et leschi, in loco qui dicitur a *reis*' (HERBILLON, 39). Later verschijnen ook vormen op *-se*, b.v. Rhées te Herstal 1324 *a rees*, tgov. 18de eeuw *resse*, *rese*, *raisse*, *reise* (HERBILLON, 40).

Is Herbillon wel juist waar hij stelt : « le *-s* final doit être une désinence de pluriel » en « de plus 'Reye' est un hydronyme » (HERBILLON, 39) ? En verder : scheidt hij wel terecht Reye en Rhées en verwerpt hij wel met reden

Lat. *rasa* 'terre (rase), défrichée' als etymon voor Reye, terwijl hij het voor Rhées dan weer aanvoert? Afgaande op de oude vorm *reiz* komt Lat. *rasum* hier formeel wel in aanmerking. Toch bestaan tegen deze laatste verklaring bezwaren: 1. (semantisch) Het FEW, X, 99-104 leert ons dat *rasus* 'abgeschabt', bij *radère*, zich in het noorden van de Galloromania vooral vanuit het betekenisstadium 'afgeschaafd, gladgestreken vol' heeft ontwikkeld (vgl. *rez de chaussée*, Ofr. *rez*, Fr. *rasière*, Mnl. *razier*). De betekenis 'voor tussen twee landpercelen' beperkt zich tot Zuid-Frankrijk tot de Loire' (FEW, X, 103); 2. (fonetisch) De oudste vormen zien er niet uit als *res*, *rez*, *reiz*, maar als *reies*!

Wellicht verschaft de historische grammatica van het Luikerwaals ons hier een sleutel: de evolutie van 'i wal-lon en hiatus' met vroege voorbeelden als 1227 *mareie* < *mari-e* en 1268 *luseie* uit *luci-e* (REMACLE, 59). Op analoge wijze kan *ri-es(c)* tot *reies(c)* zijn geëvolueerd.

Ook voor de vorm Rexhe, b.v. te Rocleng-sur-Geer 1325 *rexhe*, Tilff 1536 'item trovons ledit heritage en *rexhe* sans labur ni quelcque craxhe' (HERBILLON, 38), lijkt **risce* een beter etymon dan Mnl. *rush* 'zode van een weide; weide', vgl. fonetisch Fexhe-le-Haut-Clocher 1138 *fehe*, uit **fiscum* (waarbij dus *sc* > *j* > *h*).

Op de oorsprong van het vooralsnog niet geheel geklaarde **hrisk* probeert het volgende hoofdstuk een licht te werpen.

2.2.2.3. Ofr. *riez* en *friez* < Germ.-Rom. **hrisk* resp. **hrisk*?

Hierboven zijn uit (Gysselings) **hrisk* de vormen *riez*, *reiz* en *friez* verklaard. Gysseling neemt aan dat **hrisk* zelf naderhand in het Vlaamse brongebied ten onder

gegaan is. Zulks kan, maar het zou op zijn minst bevreemdend zijn. Al even bevreemdend als het voorkomen van **riuti*, waarvan de plaats in Zuid-Duitsland is.

Bekijkt men *priusk* en **hrisk* vanuit Romaans standpunt, dan valt een gemeenschappelijk kenmerk op : de allochtone anlautende *th-* (*þ-*) resp. **h-*. Even zou men kunnen denken dat de Romaan de twee klanken heeft dooreengehaspeld. Het FEW (XVII, 400-405) maakt evenwel duidelijk dat zulks niet tot de mogelijkheden behoort : Germ. *þr-* evolueert in het Romaans steevast tot *tr-*, nooit tot *r-* resp. *hr-*, nodig om de afwisseling *riez/friez* te verklaren.

Beter lijkt het daarom **hrisk* uit te leggen als een op Galloromaanse bodem ontstane mengvorm, meer bepaald van Germ. **priusk-* en Germ. **hrisa-* n. 'rijshout'.

Hiervoor pleit het volgende.

1. Het ruim verbreide Germ. **hrisa-* n. (Nederland, Duitsland, Engeland) kent in de gehele aanpalende Galloromania geen noemenswaardige leenpendant. Dat verwondert, zeker in het licht van het (formeel jongere) Ofr. *raspe*, *raspaille* < Rom. **raspam*, **raspāliam*, bij Germ. **raspōn* 'samenkrabben' (FEW, XVI, 669-73).

2. In de Galloromania komt Germ. **hrisa* enkel zeer sporadisch voor in oostelijk Henegouwen en Waals-Brabant, waar (volgens het materiaal in TARLIER-WAUTERS) zowel Ofr. *riez* als Owaals *reiz* op hun beurt merkwaardigerwijs ontbreken. Een handvol voorbeelden : Risières, een bos te Soignies 1200 *risieres* (CARNOY, 582) ; Rijst/Rizoïr in het ooit tweetalige Heikruis 1207 *risoit*, 1223 *rist* (TW, 845) ; Risaille te Limal 1399 *au champ de risaille* (DE VOS 1963, 113).

3. De Enamedries verschaft ons een getrouw beeld van een dries in de 11de eeuw en vroeger. De term *cesu-*

ram roept onmiddellijk het beeld op van een terrein waar rijshout voorhanden was en bovendien een onontbeerlijk element voorstelde (zie beneden 4.2.3.3.1, charter 1063). Naderhand bleef enkel de *pasturam*-functie over, in heel Vlaanderen overigens, enigszins in tegenstelling tot het Waalse landsgedeelte, vgl. LINDEMANS, I, 392 : 'In tegenstelling met de *trieu* en de *sart*, die overwoekerd waren van kleine heesters en mager kruid, was de Vlaamse dries met gras begroeid'.

Tot slot. Latinisering en als 12de eeuw *in risco* ; 1174 *de rizo*, 1178 *riscum* (TW, 843) kunnen wijzen op **hrisk* (of *hrisk*). Toch moet worden gesteld dat de prevalentente mengvorm veeleer **hriesk* resp. **hriask* uit **hriusk* zal zijn geweest. Zonder tweetoppigheid kan de Ofr. vorm *riez* niet worden verklaard, Pic. *rié* en Oluiks *reies* evenmin.

Men kan zich afvragen waarom *riesc* in het Luikerwaals tot *reiz* evolueerde en *triesc* dan weer niet tot *treiz*. In plaats van deze laatste vorm ziet men : Oluiks *triez*, *triezhe*, *trihe*, *trieu*, Nieuwluiks *tri*, *trihe* (maar wel Olotharings *trexe*, *treixe*), tgov. Naams *tri*, Brabants-Henegouws *tri*. Blijkbaar monoftongering zoals in *siege* > 1265 *sige* (zie REMACLE, 48).

2.2.2.4. *Andere*

Niet etymologisch met Ofr. *reiz* verwant is Ofr. 13de eeuw *esracheis*, *aragis*, Fr. *arrachis* 'rooiing', bij Ofr. 12de eeuw *esrachier*, Fr. *arracher* (LAMBERT 1963, 153). In Luikse toponiemen verschijnt de vorm *rayisse*, *raysse* (Waals *ch* > *j*), toponymische voorbeelden bij CARNOY, 568.

Op het eerste gezicht daarmee verwant zijn de volgende vormen.

Raches, bij Dowaaï 1139 kop. ca. 1220 *raisa*, 1162 *rascia*, 1183 *rayssa*, 1211 *raisse*, 1223 *raiscia* (TW, 820).

Te Hensies, bij Bergen : 1082 kop. 1292 'ad paludem qui uulgo dicitur *rasca*', 1158 'a loco qui uulgo *rasca* dicitur, quę sita est iuxta curuam salicem, inter duas aquas uiuam scilicet et mortuam hagnam' (TW, 825).

Te Peumières, onder Vred, en te Rieulay, bij Dowaaï 1046 'a *rascia pomeries* usque ad *rasciam rulagii*' (TW, 825).

Te Beuvry en Brillon, bij Valencijs (1131-41) 'a mortua aqua que iacet in parrochia de beuerui sicut riuus de beuerui portat usque ad *rasciam de breilun*'. Alles nabij de Scarpe.

De bovenstaande omschrijving als 'land dat 're(i)kt' of strekt langs één of tussen twee waterlopen' doet sterk denken aan 1038 'a portu gandsi omnem terram quae adiacet inter decursus duorum fluminum legiae et scaldis usque seuringahem et *langaraca*' (DB, 197), het noordelijkste deel van het oude Scheldeveld.

Vgl. verder nabij Brakel (Gelderland) 788/789 kop. 13de eeuw 'illam piscationem qui dicitur *langenrech*'; voorts in de omgeving van Wijk bij Duurstede (Utrecht) 918/948 kop. 11de eeuw '*ham* siue quod uulgo dicitur *rec*' (KUNZEL & BLOK & VERHOEFF, 218, 296).

Het moet duidelijk zijn dat hier zowel bedoeld is 'recht gedeelte van een vaarwater' als 'aan zo'n gedeelte palend terrein (dat vaak een moeras was)'. Naast *rak* < Germ. *raku*- n., kan men Zuidnl. *reke* < Germ. *rakjō*- f. reconstrueren. Dit laatste leverde dan in het Ofr. (zonderumlaut) *rache* op, gelatiniseerd als *rasca*, *rascia*. Germ.

raku- n. zelf komt in de toponymie van Noord-Frankrijk zeer frequent voor, zo in de Oise, zie LAMBERT 1963, 144 en 324 : 6 x.

3. Een etymologische doorbraak

De studie van de etymologie van *dries* bereikte een doorbraak toen M. Gysseling in 1964 een bijzonder diepgaande studie schreef over de vertegenwoordiging van Germ. *eu* en tot de bevinding kwam dat de evolutiestap *iu* zoals die in het licht treedt in 814-40 kop. 941 in *gegninga thriusca* (onb. nabij Zulte, O-Vl.) en ook in de 11de eeuw *thriuschon* (Westfalen), in Vlaanderen, ook als geen umlautsfactor volgt, volkomen ongewoon is als product van Germ. *eu*. Germ. *eu* evolueert er wel tot *ie*, meer bepaald via *eo* > *io* (en in beperkte mate via *eo* > *ea* > *ia*).

Iu moet integendeel worden gezocht vóór *w* : daar zien wij Germ. *eu* > *iu* > *ie* (GYSSELING 1964, 32 en 41-42).

Dit belangrijk gegeven maakt het mogelijk af te rekenen met reconstructies als Dittmaiers **preutisk* > Schwäbisch *dreusch* en Sperbers **preutsk* (DITTMAIER, 726 ; deze twee laatste bij IE **treud* 'kwellen, drukken', POKORNY, 1095) en ook wel met Mansions Germ. **preuska* (bij IE **treu-* 'gedijen, ...', POKORNY, 1095). Daarom stelt Gysseling voor : IE **trewisko-* > Germ. **prewiska-* > **preuwisk* > **priuwisk* > **priwisk* > **priysk* > **priisk* > **priisk* > **priask* > *driesch*, het suffix zijnde IE *-isko-* > Germ. *-iska-*, vgl. *atisk* > *es* 'akkercomplex' en *marisk* > *meers* (GYSSELING 1975, 262-264).

In theorie komen dus alle IE wortels met *-eu-* in aanmerking waar de sonant *-u-* intervocalisch *-w-* gaat lui-

den. Zie over de etymologische mogelijkheden al hoofdstuk 1 en verder hoofdstuk 8.

4. Zaakgeschiedenis

4.1. DAUERACKERBAU/*FELD-GRASWIRTSCHAFT* EN *INFIELD*/*OUTFIELD*

In primitieve landbouwstelsels was de hoeveelheid mest vaak ontoereikend om alle akkerland vruchtbaar te houden. Naast het eigenlijke akkerland of de z.g. *infield*, wordt de z.g. *outfield* onderscheiden : alles wat buiten de *infield* lag, d.w.z. de woeste grond, de heide en het bos met opgaande bomen, hakhout en struikgewas. Ook delen van de *outfield* werden als bouwland bewerkt, voor enkele jaren slechts. De *terra inculta* werd er dus tijdelijk *terra culta*.

Waar op zulke terreinen akkerland en grasland roteerden, hanteert de vakliteratuur de term *Feld-Graswirtschaft*, *field-grass*, *driesstelsel*, in regelrechte tegenstelling tot de *Dauerackerbau* op de vaste en permanent bewerkte akkerlanden. Vooral tegen het einde van de Middeleeuwen zou de eerstgenoemde agrarische exploitatievorm in Vlaanderen een sterke revival beleven (THOEN 1988, 757 ; VERHULST 1995b, 67). Op dat ogenblik had de collectieve formule uit de Vroege Middeleeuwen al lang plaats gemaakt voor de privé-formule, waarover meer in hoofdstuk 5.4.

In de primitieve *Feld-Graswirtschaft* vigeerde voornamelijk een vrij los extensief regime ; de privé-driesen uit de Late Middeleeuwen daarentegen kenden een stringent en intensief agrarisch regime.

4.2. DE HISTORISCHE WORTELS

4.2.1. *Galliërs en Germanen*

De Feld-Graswirtschaft, waarbij onbebouwd land dienend als graasland en voor de winning van hakhout wordt omgezet in bouwland en omgekeerd, is eeuwenoud en komt in tal van verschijningsvormen voor. De wilde Feld-Graswirtschaft leunt aan bij de 'jachère-buisson' (tgv. de nog primitievere 'jachère-forêt'), waarbij, na stopzetting van de cultuur, begrazing (= tegelijk bemesting) en vegetatie met struikgewas hun intrede doen. Dit laatste verhindert dat wilde kruiden al te sterk gaan woekeren (BOSERUP, 30-32). Deze techniek wordt onder meer in Belgische streken als Tussen-Samber-en-Maas genoteerd vanaf de 13de eeuw tot op heden (VERHULST 1990, 60). Over de talrijke vormen van dat soort Feld-Ödlandwirtschaft en Feld-Waldwirtschaft (met telkens het verzengen van het terrein als hoofdelement) handelt JÄGER (216-17).

De ruime verbreiding van de Feld-Graswirtschaft in Midden- en Centraal-Europa veronderstelt oude wortels.

In zijn *De origine, situ, moribus ac populis Germanorum*, beter bekend als de *Germania* (cap. 26) schrijft Tacitus over de Germanen: 'arva per annos mutant, et superest ager', wat kan worden vertaald als 'Het ploegland verplaatsen zij periodiek en zo blijft steeds land liggen' (JÄGER, 215; TIMPE, 29; FERDIÈRE, II, 42). Dat overblijvende land kan dan worden opgevat als land dat al dan niet opgegeven is, 'offenbare eine Art wilder Feld-Graswirtschaft' (TIMPE, 34).

Anderzijds is bekend dat zowel de Galliërs als de Germanen efficiënte bodemverbeteringssystemen kenden,

wat dan op min of meer permanent gebruikte akkercomplexen wijst. Plinius vermeldt het gebruik van *marga* (wat o.a. het mergelen inhoudt) bij de Galliërs en Britten en van *candida creta* (kalk) bij de Ubii (streek van Keulen), de Pictones (de Poitou) en de Aedui (Bourgogne-streek). Dit laatste wordt overigens door Varro een agrarische verworvenheid in heel de provincie Gallia Belgica genoemd (FERDIÈRE 1988, II, 43).

En vermeldt Caesar (DBG, liber 2, 17) niet het Nervische gebruik om hagen aan te planten, wat eveneens kan wijzen op min of meer permante akkers? Of gaat het hier om haagkant rond de domeinen zelf?

Van haar kant heeft de archeologie bij het onderzoek van de z.g. *celtic fields* (een term zonder etnische draagwijdte, in 1923 door Crawford geïntroduceerd ter aanduiding van een markant prehistorisch agrarisch systeem) een en ander aan het licht gebracht. Het blijkt meer bepaald dat op deze door (stelselmatig opschuivende) wallen gearpelleerde en door humusaanbreng verbeterde *celtic fields* een Feld-Graswirtschaft werd toegepast, met een akkerlandareaal dat nooit meer dan een derde van de cultuurgond besloeg (MÜLLER-WILLE, 238-239). Zo'n groot complex van *celtic fields* treft men aan in het Nederlandse Vaassen; het was in gebruik van ca. 600 v. tot 150/200 n. Chr. (AUDOUZE & BUCHSENSCHUTZ, 206).

Alvast wijst het voorkomen van twee soorten primitieve ploegen, een met smalle en een met brede schaar, op de bewerking van twee types van bouwland: rooiingen en volwaardige akkers (STEENSBERG, 67).

Of de Feld-Graswirtschaft in de IJzertijd als afzonderlijk systeem voorkwam, is evenwel nog niet met zekerheid uitgemaakt (JÄGER, 215).

4.2.2. Romeinen

Wat was nu de situatie in het noorden van Gallië op het ogenblik van de Germaanse landname? Archeologen hebben vanuit de hoek van hun discipline voor Romeins Gallië allerlei agrarische modellen ontworpen. Zo onderscheidt D. Clarke (1972) *infield* (wintergraan) – *outfield* (zomergraan en braak) – *silva* (weidegang en houtvoorziening), terwijl A. Gallay (1982) het heeft over *ager* (les champs) – *saltus* (les friches-pâturage) – *silva* (la forêt), zie hier verder over AUDOUZE & BUCHSENSCHUTZ, 210 en CHOUQUER & FAVORY, 64. Overal in de omgeving van bewoning was blijkbaar een areaal voor hakhout voorzien (VAN DER PLAETSEN & FONDU, 27).

A. Ferdière op zijn beurt bestudeerde de werken van de grote Romeinse agronomen zoals Columella (*De re rustica*), Palladius (*Opus agriculturae*), Plinius de Oudere (*Naturalis historia*), Varro (*Rerum rusticarum libri III*) en Vergilius (*Georgica*) en kwam tot de bevinding dat de Romeinen wel degelijk de tweejaarlijkse, maar niet de (typisch middeleeuwse) driejaarlijkse vruchtwisseling kenden. Deze tweejaarlijkse vruchtwisseling, met of zonder braak, exporteerden zij op hun beurt naar Gallië (FERDIÈRE 1988, II, 42).

Conclusie : de Feld-Graswirtschaft die de Germaanse kolonisten eigen was (Lindemans en anderen hebben het meer bepaald over de 'Frankische driesen'), werd in de landnametijd in Noord-Gallië geconfronteerd met geavanceerder agrarische systemen zoals dat van de jaarlijkse vruchtwisseling.

4.2.3. De Vroege Middeleeuwen

4.2.3.1. Het akkerland

Het dorpsbeeld zag er in de Vroege Middeleeuwen volkomen anders uit dan b.v. in de 12de eeuw. Aan de hand van de indringende studies van A. Verhulst (met name VERHULST 1995b, 60-61) kan dat beeld als volgt worden gereconstrueerd.

De vroegmiddeleeuwse dorpsstructuur was ten eerste gekenmerkt door omsloten percelen die permanent bewerkt werden en waar zelfs geen braakperiode bij te pas kwam, dank zij de aanvoer van mest of humusgrond uit de bos- en heidezone aan de periferie van het dorp. Al deze percelen vormden de *infield*.

Daarnaast kwam ook op de *outfield* akkerbouw voor, volgens een tijdelijk regime, waarbij de grond enkele jaren zonder onderbreking bewerkt werd en dan weer gedurende een vrij lange periode (6, 7, 8 of meer jaren) bleef rusten. Om begrijpelijke redenen heeft dat tweede systeem maar weinig parcellaire sporen nagelaten. Paleobotanici van hun kant menen wel degelijk aanwijzingen te kunnen voorleggen (THOEN 1993, 91 en 102, voetn. 105)

Of deze tweeledige structuur in verband kan worden gebracht met de termen *accar* en *thriusc* zoals ze o.a. voorkomen in het Gentse Liber Traditionum, wordt in de volgende hoofdstukken onderzocht.

4.2.3.2. De oudste attestaties van dries

Net als voor de etymologie, zijn wij voor de kennis van de primaire referent van *dries* aangewezen op de oudste attestaties.

1. Liber Traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdij, 814-40 kop. 941 : 'vulbertus dedit ad mensa fratrum in pago curtricinse seu tornacinse super fluuio legia, de terra arabile in uipinga accara ubi potest seminare modios III, in *gegninga thriusca* modios V et in alio loco I et dimidio, et in loa I' ; situering : DB, 132 en 420 : 'in de buurt van Zulte', vgl. *loa*, de Lo, onder Zulte (O-Vl., Gent), zie VANDEPUTTE, 205 (1).

2. Grondboek 3 van de abdij van Werden, in een lijst van mansi (§ 50) die door abt Heithanrich afgestaan werden aan graaf Herman (II, van Werl), voogd van de abdij, 11de eeuw : 'herimanno comiti de abbate ... in heliueldon I mansus ... in *thriuschon* I mansum. in bakhem I mansum cum mancipiis. in ahtisberga II mansos ...', in totaal op 16 plaatsen, waarvan er 9 (waaronder Bachum en Echtberg) nabij Neheim liggen (KÖTZSCHKE, 136), vgl. GYSSELING 1975, 258 : 'onbekende plaats in de streek van Neheim, Westfalen' ; DITTMAYER, 724 : 'aus der Gegend um Soest' ; FOERSTE, 57 : 'vielleicht mit Dröschede westlich Iserlohn identisch'.

In het eerste geval (*thriusca*, dat. sg.) gaat het om een terrein waar in 814-40 aan landbouw kon worden gedaan. Blijkbaar kon dat echter ook (al) op de plaats *loa* (zie hierboven ; betekenis 'bosje op hoge zandgrond', M. Gysseling). Dat laatste gegeven suggereert semantische afkoppeling van lexeem en primaire referent, toponymisering dus. Tegen de status van 'volwaardige plaatsnaam' en voor die van 'plaatsaanduiding met lexiciaal verband' pleiten dan weer ten eerste *uipinga accara* in dezelfde passus en ten tweede de zeer vroege attestatiedatum.

Het tweede geval (*thriuscon*, dat. pl.) geldt een nederzettingsnaam op basis van het element *dries* en bezit daarom geen semantische bewijskracht.

4.2.3.3. *Enkele casestudies*

In de loop van de 8ste-9de eeuw deed op veel plaatsen in West-Europa het drieslagstelsel zijn intrede. Hiervoor diende het agrarisch landschap behoorlijk gewijzigd te worden.

Het akkerland werd meer en meer geconcentreerd in grote complexen, zodat menige vroegmiddeleeuwse *accar* geïntegreerd werd in een van de *culturae* of grote blokken bouwland (VERHULST 1990, 24-28 ; VERHULST 1995b, 61).

Tijdens de 11de-13de eeuw ondergingen de oude structuren nog ingrijpendere wijzigingen. De oude domeinen groeiden uit tot de dorpen die wij nu nog kennen, met heuse dorpskouters. De dorpskotten werden regelrechte concentratiepunten : kerkelijk, economisch en politiek-institutioneel (VERHULST 1995a, 159), een verschijnsel dat in de buitenlandse literatuur bekend staat als *incastellamento* en *Dorfballung* (VERHULST 1995a, 159).

In een aloud cultuurgebied als Zuid-Oost-Vlaanderen kunnen wij nu op zoek gaan naar de relictten die vroegmiddeleeuwse driesen hebben nagelaten.

In theorie konden die een aantal evoluties doormaken. Vruchtbare delen van driesen konden in permanent akkerland worden omgezet en al dan niet deel gaan uitmaken van de genoemde *culturae* resp. *kouters*. Andere driesen groeiden uit tot permanente terreinen voor de collectieve weidegang en voor de houtwasvoorziening. In

het slechtste geval werden de driesen geheel en al verlaten : het werden z.g. Wüstungen (VERHULST 1995b, 46, voetnoot 46). Dat laatste scenario maakte in Zuid-Oost-Vlaanderen met zijn dichte bevolking en zijn chronische landhonger echter minder kans.

Vroege schriftelijke documentatie, uitzonderlijke historische situaties, allerlei landschappelijke aanwijzingen en ten slotte de toponymie kunnen een hulp zijn bij onze speurtocht naar de situatie zoals die er vóór de uitvlakking door de hierboven genoemde reorganisaties van de 9de tot de 13de eeuw moet hebben uitgezien.

Relictlandschappen komen voor waar vroegmiddeleeuwse domeinen na de Noormanneninvallen genaast en in andere domeinen geïncorporeerd zijn en waar fenomenen als het genoemde *incastellamento* geen doorgang vonden doordat periferische elementen per definitie ongemoeid werden gelaten. Het bestaan van zulke domeinen is een genoegzaam bekend historisch feit. Men hoeft slechts de successieve bezitslijsten van geestelijke instellingen te vergelijken. Sommige abdijen verschaffen ons zelfs documenten waarin hun *deperdita* of verloren gegane bezittingen zorgvuldig opgesomd staan. De bedelbrief van Othelbold, abt van de Gentse Sint-Baafsabdij, gericht aan de Vlaamse gravin Otgiva (1019-1030) (ed. DB, 246-49), is er een schoolvoorbeeld van.

Tot de Centraal- en Zuid-Oost-Vlaamse domeinen die aldus hun zelfstandigheid dienden prijs te geven, behoren de oude Sint-Baafsdomeinen Wormen (bij Velzeke gevoegd) en Meersem (onder/als Gentbrugge verschijnend) en de oude Lobbes-domeinen Dutse (o.a. versnipperd over de territoria van de twee Boelares en Geraardsbergen), IJveloot (bij Everbeek gevoegd) en Valkenberg (bij Nederbrakel gevoegd).

Valkenberg, Wormen en Meersem komen het best in aanmerking voor dat soort retrogressief of regressief historisch onderzoek (zie voor de term : VERHULST 1995b, 20-22).

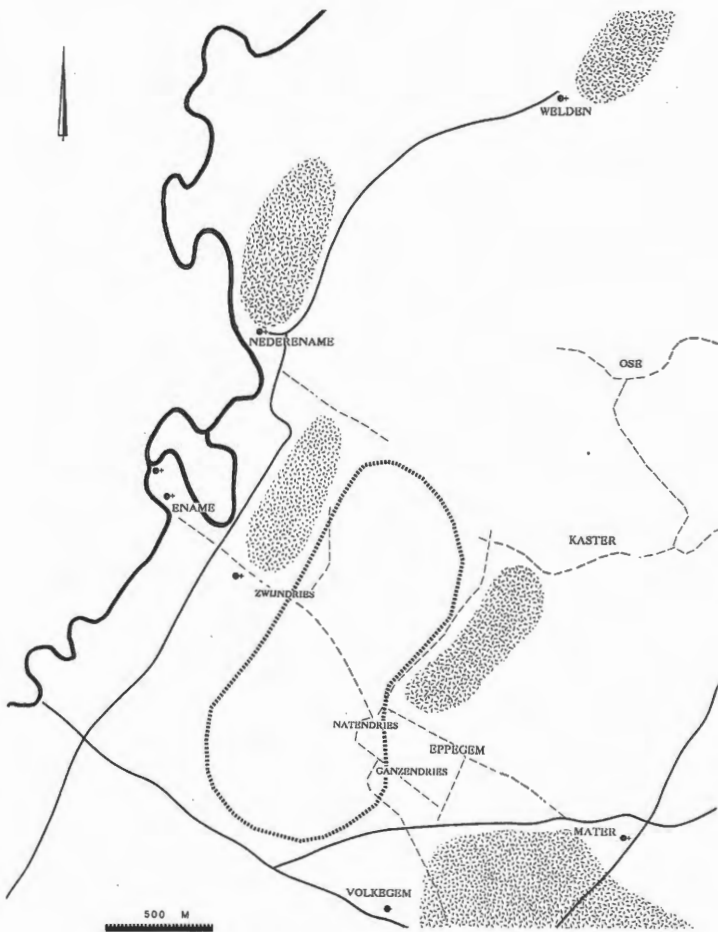
Vooraf worden evenwel behandeld : de driesen van Ename, Welle en Heldergem. Om historische redenen beschikken wij voor de Dries te Ename over bijzonder waardevolle gegevens vanaf de 11de eeuw. Te Welle is zowel historische documentatie als een cultuurlandschapelijke relictsituatie voorhanden. Voor Heldergem geldt dat laatste eveneens, zij het in mindere mate.

Een beschrijving van de vrij gaaf bewaarde driesen van Grotenberge zou hier eveneens een plaats verdienen. Deze driesen (de *Grote Dries*, de *Kleine Dries* of *Coomansdries* en de *Koekendries*) suggereren immers desgelijks één aloud complex (1426 *anden driesch*, 1462 *te bredevelde anden driesch*, GYSS. OV). Ik kan hier evenwel volstaan met een verwijzing naar de uitvoerige behandeling van deze driesen in DUSSART & CLAUDE, 274-279.

4.2.3.3.1. *Ename (kaart 2)*

Er zijn weinige publieke driesen waarover wij zo vroeg gedocumenteerd zijn, als die van het dorp Ename op de rechteroever van de Schelde. Dit heeft zijn historische redenen : omstreeks 974 richtte de Duitse keizer er een burcht op ter bescherming van zijn rijk. Vergeefse moeite, want in 1034 staken de Vlaamse troepen van Boudewijn IV de Schelde over en verwoestten deze burcht, samen met de handelsnederzetting die er intussen ontstaan was.

In 1047 kwam Ename definitief in handen van de Vlaamse graven, die deze plaats een nieuwe bestemming

Kaart 2 : de driesen van Ename historisch-landschappelijk gesitueerd naar BERINGS, 38 en TACK & VAN DEN BREMT & HERMY, passim. Het afgebakende gebied stelt de oudste driesstructuur voor. De gestipte zones zijn de oude bouwlanden.

zouden geven : in 1063 stichtte Boudewijn V er een benedictijnenabdij. Tot de begindotatie behoorden te Ename

zelf zes tenures of ongeveer 36 ha landbouwgrond op de Enamekouter 1166-ca. 1177 *culturam huius uille* (MILIS 1965, 48) en eveneens het hele woeste gebied tussen Ename en Mater (zie hierbeneden charter 1063). Vooral deze laatste schenking draagt onze aandacht weg : (pas) in 1226 verschijnt ze in de bronnen bij naam : *li tries de eham*.

Het oudste domein van de abdij van Ename is diepgaand bestudeerd door de historici L. MILIS en G. BERINGS. Over de evolutie van het bodembegruik van de Dries te Ename, nu bekend als het Bos te Ename doordat de abdij het terrein tegen het einde van de 13de eeuw grotendeels beboste (ca. 150 ha), zijn wij bijzonder goed ingelicht door de monumentale historisch-ecologische studie van G. TACK, D. VAN DEN BREMT en M. HERMY, waarin de Dries te Ename overigens een voorkeursbehandeling geniet.

In 1063 wordt van het terrein gezegd dat het zich leende voor begrazing en voor het verschaffen van hout voor z.g. dode hagen.

De termen *pasturam* en *cęsuram* hebben hier kennelijk nog geen strikt-topografische betekenis, wat evenwel mettertijd verandert, zoals al uit het charter van 1182 blijkt, vgl. de evolutie Mnl. *wede* 'recht om vee te laten grazen' > 'graaasland'.

Vertaald klinkt de passus van 1063 over het bewuste terrein als volgt : 'ook 1. het recht om vee te laten grazen op de hele helling of de beneden strekkende heuvel die na de herfstwende [= als het lover verdwenen is] vanuit het oosten op deze kerken [= van Ename en Nedere-name] neerkijkt en zich verder uitstrekt naar het zuiden en 2. het houwrecht/recht om staken te 'snijden' waar

die ook maar voorkomen en waarvan de lokale landlieden gebruik maken voor hun afsluitingen'.

Het niet vermelden van de bouwlandfunctie van de primitieve dries kan zijn redenen hebben : ofwel was die functie (al) onbestaande, ofwel weinig betekenisvol tgov. de graaslandfunctie. Hoe dan ook, in Latijnse beheersdocumenten uit de 9de eeuw, waarvan kan worden aangenomen dat *priusk*-complexen erin mede het voorwerp van de beschrijving uitmaken (globale vermelding van graasland en laagstammig bos), ontbreekt deze specificatie eveneens. Enkele voorbeelden :

1. Liber Traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdij (768-814) kop. 941 te 'erepoldingalanda' (ergens in de Gentgouw) : 'de alia terra ad pascendum et silua ad talliendum sunt bunaria VII' (DB, 133) ;

2. Polyptiek van de goederen bestemd voor de *mensa fratrum* van de Sint-Bertijnsabdij Sithiu te Sint-Omaars (844-864 ; datering Ganshof : 844-859) te Moringhem (dep. Pas-de-Calais) : 'benemar habet ... de pastura et silua minuta bunaria XXIII ... megenfridus habet ... de silua minuta et pastura bunaria XVI ... balduinus habet ... de silua minuta et pastura bunaria XX ...' (DB, 58-59) [noot : in dit document opponeert *silua minuta* 'laagstammig bos' passim met *silua grossa* 'hoogstammig bos, waar vooral varkens gekweekt werden'].

Aanvankelijk moet de Enaamse gemeenschap het hele complex gedeeld hebben met die van Mater. Zelfs in 1661 werd een vijfde deel nog vanuit Materse hoek geëxploiteerd.

De oudste charters leren ons voorts hoe het huis van Gavere als heer van Mater-Schorisse al zijn rechten aan de abdij had afgestaan (charters 1182, 1226, 1226, 1275).

Meer bepaald uit hoofde van haar personaatsrecht te Mater bezat verder de Gentse Sint-Pietersabdij op de Dries te Ename rechten, waaraan ze naderhand verzaakte (charter 1248).

Slechts enkele delen van deze dries, die alleen al door het grillige reliëf een bijzonder bonte aanblik moet hebben vertoond, leenden zich voor akkerbouw (charter 1248).

Verdere gegevens krijgen wij nog in 1249, wanneer Arnulf van Schorisse een schenking door zijn vader nabij de plaats Natendries bevestigt (charter 1249).

De Natendries (1249 kop. 14de eeuw *natendrisc*, verkeerde lezing Piot *natendrise*; 1261 '*natendriesche*', VAN LOKEREN, I, 330; nu gerealiseerd met donkere *a*, dus vermoedelijk Mnl. *aten* 'eten geven, voeden') moet aanvankelijk een geheel hebben gevormd met de Dries te Ename, wat overigens ook geldt voor de nabije Ganzendries en al evenzeer voor de Zwijndries (ca. 1405 *boven de zwijndriessche*), die het verlengde vormt van het Enameplein. Blijkbaar ontwikkelde zich op al die ontsluitingspunten van de primitieve Dries te Ename mettertijd bewoning.

Bijlagen

1063

'balduinus ... damus porro tibi et scripto confirmamus eiham antiquum castellum sicut nos recepimus de manu herimanni comitis ... cum sex mansis de terra arabili ... *pasturam* etiam totius cliui id est deuexi montis quod ab orientali plaga post equidium autumnale ipsas ecclesias respicit, et extensum porrigitur in austrum. et *cęsuram*

ubiubi fructecta occurrunt ruricolis ad edificandas sepes' (DB, 267-268 ; PIOT, 2).

1182

'razo de gavera ... quandam *pasturam* inter monasterium eihamense et villam meam materne, quam *pastura* monachi ejusdem monasterii sui juris esse dicebant ... ad dictum monasterium veni, quicquid juris in ipsa *pastura* vel habebam, vel habere me putabam ... resignavi ...' (PIOT, 59)

1226

'gerardus dominus de jacca ... notum facio quod ego fui apud eham ad diem unam, que fuit inter dominum arnulphum de aldenarde et dominum arnulphum de gavera, ad quam diem per bonam veritatem fuit recognitum et dictum et per testimonium carte, quam ecclesia de eham habet de avo prefati arnulphi de gavera, quod *wastina illa, que vocatur li tries de eham*, remanet ecclesie de eham possidenda' (PIOT, 121).

1226

'arnulphus de gavera dominus de materne notum facio ... quod *pasturam*, que jacet inter villam de materne et villas superioris et inferioris eiham, quam *pasturam* in columpniam traxeram ...' (PIOT, 122).

1227

'arnulphus de aldenarda notum facio ... quod cum inter me, ex una parte, et ecclesiam eihamensem, ex altera, querela moveretur super *pastura* que adjacet duabus villis, scilicet eiham superiori et inferiori ... preterea cum dissensio fuisset inter me, ex una parte, et dominum

arnulphum de materne, ex altera ... deducta est ut *pastura*, ex dono comitis ipsis collata ad quandam cavam stratam que est juxta villam superioris eiham ... terminetur pars vero altera terminos illos que spectat ad villam inferioris eiham et ad villam de welline, allodio meo deputetur ... ipsi ecclesie ... etiam de *pastura* que pertinet ad donum comitis utilitatem suam, secundum quod eis melius visum fuerit, facere possint' (PIOT, 123-124).

1248

'johannes abbas sancti petri gandensis ... super decimis novalium cujusdam terre qui vulgariter dicit *wede* site juxta villam eihamensem versus montem et in parte montis extendentis etiam se in longum juxta silvam de materne versus villam de welline ... que ... ratione personatus nostri de materne ecclesia eihamensis ... loco dictarum decimarum terre que dicitur *wede* ... pro decima terre de *wede* ... pro fructibus decimarum de *wede* ... restituere ipsi ecclesie eihamensi ...' (PIOT, 252-254).

1249

'arnulphus juvenis de scornaco, dominus de materne ... notum fieri ... quod cum arnulphus, miles, dictus de gavera et dominus de materne, pater meus ... quoddam allodium spectans ad ecclesiam eihamensem ... alia duo bonaria et unum jornale sub via que tendit de boneria domini de materne ad locum qui dicitur *natendrisc* (lees : *natendrisc*, med. dr. H. Van Isterdael) versus eiham superiorem' (PIOT, 260).

1275

'margherite contesse de flandre et de haynau faisons savoir ... ke comme contens et debas fust entre houmes

religieus labbei et le convent de eham dune part et jehan de scornai dautre part dendroit le justice ke cius jehan calengoit en *le pasture ke on appelle en flamenc wede ...* ke ou lieu dou debat devant dit jehans de scornai ... na justice ne nul droit ne ne puet ne doit chose demander oudit lieu ...' (PIOT, 285-286).

4.2.3.3.2. Welle (kaart 3)

Documentatie over de driesen van Welle (1196 *wella*) verschaffen BAEYENS & BAUTERS & BOGAERT (33-51) en VINCK (295-302). Kostbare aanvullende gegevens vindt men in DE POTTER & BROECKAERT (2-4).

Het driescomplex bevat twee componenten : de Grote Dries (1567 *anden grooten driesch*, CMT) en de Kleine Dries (1567 *anden cleenen driesch*, CMT). Op de Ferraris-kaart (ca. 1775) zien wij er een 8-tal waterplassen, die vermoedelijk drenkplaatsen voorstellen. De kaart van het Primitieve Kadaster (ca. 1835) toont bewoning die aanwezig is aan alle zijden van dit nadrukkelijk, maar meestal vrij grillig afgelijnde complex.

Rondom beide driesen vindt men op alle oude kaarten een open landschap van bouwlanden; enkel in het noorden aan de Wildebeek komt wat bos en grasland voor. De bouwlanden zijn Aba- en Abp-gronden. Blijkens de *veld*-toponiemen aldaar (zie kaart BAEYENS & BAUTERS & BOGAERT, 35) klimt de aanleg ervan niet veel vroeger op dan de 11de-12de eeuw. Toch ontbreekt het te Welle niet aan kouters, zo de zuidelijk gelegen Iddergemkouter (= 1571 *deregem cautere*, CMT ?).

In het midden van de 19de eeuw besloegen de twee driesen samen een oppervlakte van bijna 18 ha. Een eeuw voordien was het hele complex evenwel uitgestrek-

Kaart 3 : de bijzonder gaaf bewaarde driesen van Welle,
situatie midden 19de eeuw. Bron : BAUYENS & BAUTERS &
BOGAERT, 35 en VINCK, 295-302.

ter. Laten wij hierover DE POTTER & BROECKAERT (4) aan het woord : 'ten jare 1769 had de gemeenteweide van Welle nog een grootte van 21 bunder 337 roeden en was er te midden eene dreef door getrokken, met boomen beplant ; die dreef bestaat nog, doch de boomen zijn sinds lang verdwenen. Ook is de oude opstal sedert een ons onbekend tijdstip in zaailand veranderd. De eigendom ervan behoort aan de gemeente. Ook het Broek, 7 bunder groot en alwaar nog turfputten worden aangetroffen, schijnt vroeger eene gemeene weide te zijn geweest' (toponymische bevestiging : 1567 *den ghemeenen brouck*, CMT).

In de 14de eeuw was de dries van Welle nog uitgestreker. Omstreeks 1364 wordt gewag gemaakt van 27 bunder. Deze oppervlakte wordt vermeld in een proces tussen de dorpelingen en hun heer, de graaf van Vlaanderen resp. diens leenman.

Op de dries, die als *upstal* of gemeenteweide wordt bestempeld, hadden de eerstgenoemden zich ten onrechte de opgaande bomen aangematigd. Hun rechten op de dries beperkten zich tot : het delven van kleiaarde onder beding de kuilen 'staphans weder te slichten', het houden van de knotbomen tegen betaling van een penning par. per 'struuc van den tronke' en tot slot het laten grazen van het vee. Zonder toelating van de graaf was privatisering van de dries verboden (DE POTTER & BROECKAERT, 2).

In een ander proces van 1463 wordt dat laatste geëxpliciteerd : 'dat in de vors(eide) prochie lach *eenen driesch of upstal*, daer de ghemeene insetene vander selver prochie van ouden tijden up gheuseert ende ghecostumeerd hadden te hoedene, wachtene ende drivene

haerl(ieder) scapen ende andre beesten, alle tjaer deure ... driven *upden driesch ende upstal* ter weede XVI of XVII cudden van haren scapen... naerdien *de vors(eide) driesch* was ende es *een ghemeen upstal ...*' (DE POTTER & BROECKAERT, 3-4).

Conclusie : ondanks verbodsbepalingen was de collectieve dries gestadig aan inkrimping blootgesteld : in 1364 ca. 33 ha, in 1769 ca. 27 ha, omstreeks 1835 ca. 18 ha.

4.2.3.3.3. *Heldergem (kaart 4)*

Documentatie over de driesen van Heldergem vindt men bij MINNAERT & BOELAERT & COSYNS (15-83) en VINCK (123-132).

Zoals het driescomplex van Welle, is dat van Heldergem (of althans het restant ervan) vrij groot van omvang : bijna 15 ha. Het centrum ervan bevindt zich op 500 m van de voormalige kerk, waar in de Vroege Middeleeuwen ook het zwaartepunt van het domein Heldergem (1096 kop. 13de eeuw *heldrenghem*) lag. Het driescomplex zelf behoorde toen bij Latem (1361 *te lathem anden driesch* (Gyss. OV), 1426 *ande(n) dries te latem*). Het omvat een tweetal componenten, de Hogendries en de Mottendries, en ligt op een kam met bodems Aba (overwegend) en Adp. De omgeving bestaat uit Abagronden, zoals de Askouter (1783 *ascouter ... aen den driesch*).

Aan de oostelijke zijde, met een bijzonder sterk ontwikkeld bewoningspatroon, is de aflijning van het hele complex grillig en zichtbaar oorspronkelijk, wat bevestigd wordt door de aansluitende parcellering die er volkomen door gedomineerd wordt.

Kaart 4 : de driesen van Helderberg, situatie midden 19de eeuw.
Bron : MINNAERT & BOELAERT & COSYNS, 84-92
en VINCK, 123-132.

Aan de westelijke zijde heeft het complex een lineaire grens : de Heldergemstraat. Op de kaart van het Primitieve Kadaster (ca. 1836), die voor het hele complex niet minder dan 9 waterplassen laat zien, komt daar geen bewoning voor.

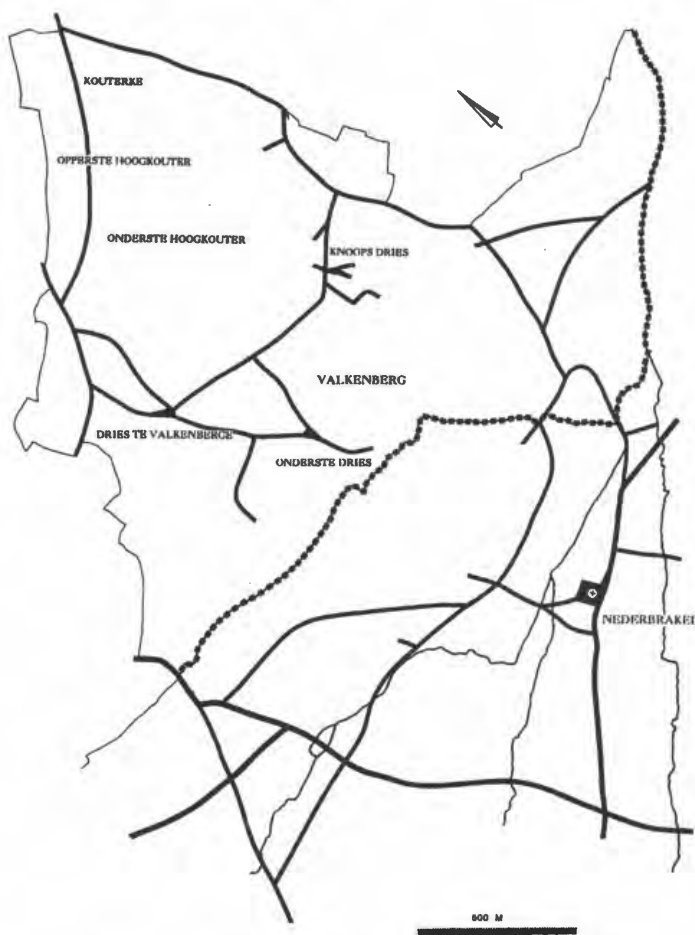
De Heldergemse dries moet aanvankelijk nog uitgestrekter zijn geweest. Ten westen van de Heldergemstraat bevindt zich het grote en in repels gelegde Wijveld (1426 *dwidevelt*). Beide elementen van deze laatste naam (Mnl. *wide* 'teenwilg' en Mnl. *velt* 'ontginningseenheid') sterken het vermoeden dat ook dit complex ooit een onderdeel was van de Heldergemse dries. Voorts wil de overlevering dat een terrein ten noorden van de huidige kerk gemeenschappelijke weide was. Ten slotte is er de afbakening van de wijk 'Dries' tot voorbij de oude kerk op de kaart in MINNAERT & BOELAERT & COSYNS (84).

4.2.3.3.4. Valkenberg (*Nederbrakel*) (kaart 5)

Valkenberg (dial. Valkenberge, dat. sg.) verschijnt in de polyptiek van de Sint-Pietersabdij van Lobbes als onderdeel van de domeingroep met Zegelsem als spil : 868-869 kop. 18de eeuw : 'est in sigulfi villa mansus indominicatus ... sunt preterea de eadem villa mansi V in villa quae dicitur *falconis mons* solventes eundem census' (DEVROEY, 15-16). In de lijst van bezittingen van omstreeks 889 (DEVROEY, 35-36) komt Valkenberg niet (meer ?) voor.

Naderhand verschijnt het domein als Nederbrakels territorium.

Zowel het kaartboek (1794, RA Ronse) als de Poppans (19de eeuw) van Nederbrakel tonen evenwel een grotendeels autonoom gebleven entiteit : de enige verbin-

Kaart 5 : de driesen van Valkenberg (Nederbrakel) omstreeks 1800, samen één aloude centrale driesstructuur suggererend.

ding met Nederbrakel is de (periferisch gelegen) Bieststraat-Nederstraat. De littekens van het miniatuurdo-meintje van weleer zijn in de toponymie bijzonder gaaf

bewaard : in het noorden het vaste akkerlandareaal verdeeld over de Opperste Hoogkouter, de Onderste Hoogkouter en het Kouterken/Molenkouter, in het zuiden een grasland aan de Kouterbeek, de vroegmiddeleeuwse grens met het domein Brakel, centraal ten slotte drie bewoningspunten, de *Dries te Valkenberge*, de *Onderste Dries* en *Knoops Dries*, alle geconcentreerd rond een complex dat in de toponymie als Valkenberg verschijnt en de oude *priusk* moet voorstellen. Dit terrein ligt op een naar het zuiden kijkende helling en vormt helemaal geen homogeen complex. Wegens topografische omstandigheden was georganiseerde landbouw er bijzonder moeilijk, vandaar het huidige vlekkenpatroon met perceltjes akkerland, weiland en haagkant.

4.2.3.3.5. Wormen (*Velzeke-Ruddershove*)

Wormen doet omstreeks 800 zijn intrede in de geschiedenis als Sint-Baafsdomein : ... *uilla uermini* ... Vervolgens wordt de abdij tweemaal bevestigd in het bezit van het domein, nl. in 864 door Karel de Kale *in uilla uarminia* en in 976 door Otto II *uillam uarminiam*. In de bekende bedelbrief van abt Othelbold aan de Vlaamse gravin Otgiva (datering : 1019-1030) wordt gesteld dat Uda (kleindochter van Godfried de Gevangene en dochter van Herman van Ename) het domein in haar bezit hield : 'et uda comitissa *uillam uarminia(m)* cum mansis XV et suis appendiciis' (DB, 248). A. Verhulst schat de totale oppervlakte van het domein op zo'n 325 ha. Hoe dan ook, omstreeks het jaar 1000 was Wormen zeker al bij het (konings)domein Velzeke gevoegd (zie VAN DURME 1986, 104-118 en 136-140).

Samen met de *Grotendries of 1466 *wormen driesch*, naar alle waarschijnlijkheid de huidige Opstal, ca. 6,5 ha, maar vroeger uitgestrekter (zie over de verdringing *dries* > *opstal* beneden), moet de Letteldries het driesareaal van het domein Wormen hebben gevormd. Kenmerken : bodemserie Adc en ten oosten aansluitend bij de grote Wormenkouter.

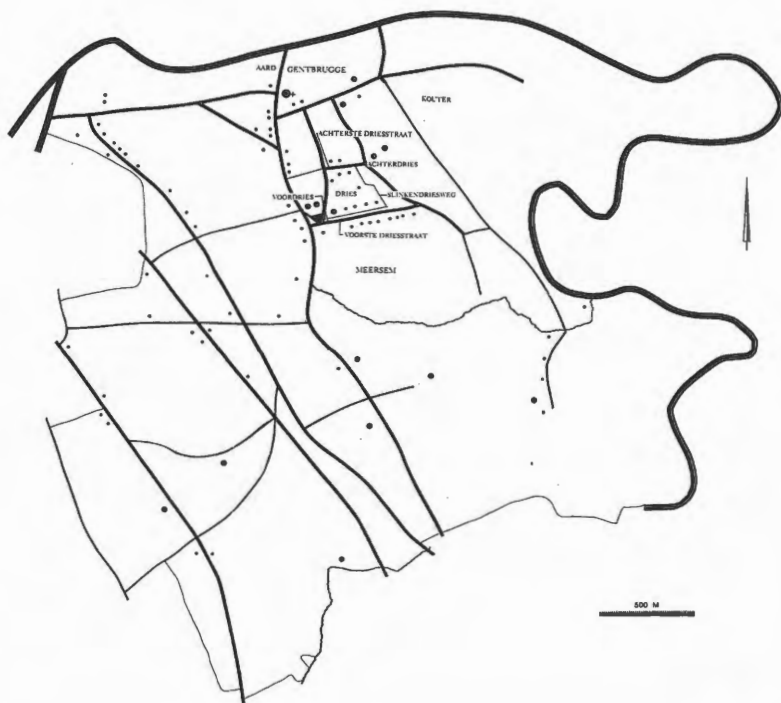
Op het ogenblik van zijn verschijnen in de bronnen lag de Letteldries 1232 kop. 14de eeuw *letteldries* blijkbaar al permanent onder de ploeg en was toen ook al verkaveld, zie verder 5.4.

4.2.3.3.6. *Meerseem (Gentbrugge) (kaart 6)*

In de bedelbrief van Othelbold verschijnt verder (volgend op het domein Melle) het domein Meersem : 1019/1030 'item uillam *merske(m)* cum ecclesia, pratis, pascuus, siluis et omnibus adiacenciis' (DB, 248) (in 1003 al als *mereshem* genoteerd). Othelbold beklagt er zich dan over dat graaf Arnulf het domein geïsurpeerd heeft en aan leenmannen doorgegeven. In 1979 werden de landerijen van het domein Meersem door M. Gysseling precies gesitueerd te Gentbrugge ten zuiden van de Dries : 1601 *op meerschem*, 1694 *op meerschem*. De centrale boerderij vóór het hek van de Dries wordt in 1601 vermeld als *tgoet ter meersch dattemen nu noempt de goykens* (GYSSSELING 1979, 100).

Een blik op de kadastrale kaart van Gentbrugge maakt duidelijk dat ook hier de vroegmiddeleeuwse dries (1344 *te ghentbrughe an den driesch*, GYSS. OV) centraal in het domein lag en dat de bewoningspunten zich errond ontwikkelden : *Meersemdries* (nabij de oude domein-

hoeve, wel niet toevallig), *Voordries* en *Achterdries*. Ten noorden van het driescomplex lag de dorpskouter *Kouter* (Topografische kaart van België op 1:25.000, kaartblad 22/1-2, 1968-1982).

Kaart 6 : de Meersemdries te Gentbrugge omstreeks 1760, naar VAN WITTENBERGHE, met aanduiding van de toponiemen *Den Driesch*, *Voor Driesch*, *Voorste Driesch Straet*, *Achterdriesch*, *Achterste Driesch Straet* en *Slinkendriesch* zoals op de Popp-plans (midden 19de eeuw). Aan deze lijst van *dries*-benamingen kunnen worden toegevoegd : *Groten Dries* en *Kleinen Dries* (20ste eeuw), resp. voor de oostelijke en westelijke sector van de Dries, mededeling van de heer O. Van Wittenberghe (Gentbrugge).

5. *Dries* semasiologisch

5.1. *DRIES* < ONL. *ÞRIUSK* 'POLYFUNCTIONEEL TERREIN'

Zie voor deze primaire betekenis, door de overlevering (met name het Liber Traditionum) gesuggereerd en in deze studie verder geadstrueerd, de hoofdstukken 1, 4 en 8.

5.2. *DRIES* 'COLLECTIEF GRAASLAND'

De studie van de *Dries* te Ename heeft aangetoond dat *dries* in de 11de eeuw zeker al de uitgesproken betekenis 'collectief graaslandcomplex' had.

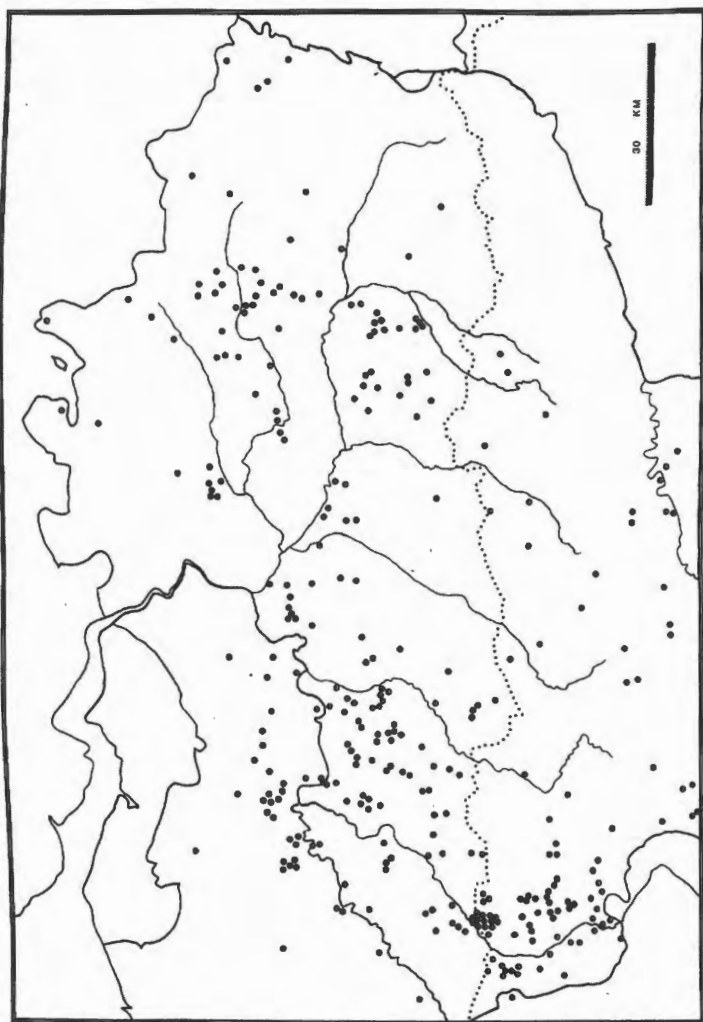
Een andere bekende *dries* nabij Oudenaarde was de Eindries, die de stad Oudenaarde van de Vlaamse graaf in 1241 verwierf: 'thomas ... comes ... et joanna ... comitissa ... scabinis et toti communitati ville de aldenardo concessimus pratum illud extra portam deyne ubi ceduntur animalia, quod iacet inter schaldam et viam que ducit eynas usque ad locum illum qui dicitur novum fossatum. item concedimus eis ut de *driesscho*, quod dicitur *communis*, includera possunt ...' (DE LIMBURG-STIRUM, 17-18). Hierbeneden (5.4) zal blijken dat bepaalde delen van of nabij dat weiland volgens het wisselsysteem weiland/akkerland geëxploiteerd werden (CG, I-2, 1034), 'reeds' (als 13de-eeuwse innovatie, zoals door de agrarische historici wordt gesuggereerd), of veeleer 'nog', dus als restant uit de Vroege Middeleeuwen (2).

Nog vroeger verschijnt het woord *dries* ter aanduiding van een braakligend terrein te Blatzheim (nabij Keulen): 1200 'terram incultam que in vulgari *drijsch* uel *uene* dicitur' (TW, 287).

Ook Kiliaan vermeldt 'publiek weiland' : dries/driesch/dries-land/dres/dres-land 'fland. *Pascuum publicum, pratum non conclusum*' (naast 'Ager noualis, nouale, veruactu(m) : ager pascuus' als eerste betekenis) (KILIANUS, 96).

5.3. DRIES 'BEWONINGSVORM' (kaart 7)

De bovenstaande casestudies hebben het verband blootgelegd tussen *dries* 'collectief graasland' en *dries* 'bewoningsvorm'. Dat verband was overigens ook al onderkend door H. Thorpe in zijn meesterlijke studie over de 'green villages' of driesdorpen in Noord-West-Europa (THORPE, 108-112). Hoewel precieze archeologische en andere gegevens vooralsnog ontbreken, laat dat soort macro-documentatie aannemen dat zich al vóór het jaar 1000 op heel wat plaatsen nabij de vroegmiddeleeuwse open groene ruimten randbewoning had gevestigd. Ofschoon regionaal gebonden (zie de kaart in DUS-SART & CLAUDE, 250-51), kan het overslaan van *dries* van de ene referent op de andere dus helemaal geen toevallige aangelegenheid zijn geweest. Waar *dries* ter benoeming van de bewoningsvorm ongewoon is, hebben overigens via het kanaal van de semantische analogie andere landschapstermen hun weg gevonden ter aanduiding van pleintjes met bewoning. Zo luidt het in de Kempen *biest* (GYSELING 1975, 262), in Nederland *brink*, aanvankelijk 'heuveltje in drassig gebied, berm' (MOERMAN, 42) resp. '(hoog gelegen) grasveld' (VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 33) en tussen Aken en Bonn dan weer *Essich*, mogelijk verwant met *Esch* 'bouwland', maar aanvankelijk eigenlijk *at-isk* 'het voedende land' (DITTMAYER, 709).

Kaart 7 : *dries* 'bewoningsvorm' aan weerszijden van de taalgrens naar DUSSART & CLAUDE, 250, fig. 1. In Waals-België verschijnt hier i.p.v. *trie(z)* doorgaans de diminutiefvorm *trieu*.

De metamorfose 'domein > heerlijkheid, dorp' na het jaar 1000 had vergaande gevolgen, niet het minst voor (veel van) de driesnederzettingen van het bovenstaande type. In vele dorpskommen werden omstreeks 1200 grote pleinen aangelegd, keurig volgens plan en met tal van nieuwe functies : niet enkel dorpsweide, maar ook gerechtsplaats, marktplaats, enz. Deze reorganisatie was bijzonder ingrijpend waar z.g. *vrijheden* (door de heer geprivilegieerde zones) werden afgebakend. Typische Zuid-Oost-Vlaamse voorbeelden vindt men te Gavere, Herzele, Sint-Lievens-Houtem (1490-95 *int vrie*), Zottegem en Velzeke. Op deze laatste plaats behoorde tot de privileges een eigen schepenbank (vgl. 1170 *arbitri de vel-seca, scabini de velseca*, 1197 *scabini de velseca*, tgov. 1245, 1247 *scabini burgenses et forenses de felseka*, d.w.z. de poort- én landschepenen van Velzeke), een schandpaal (1756 *den pellerijn*) en een jaarmarkt (1647 kop. 1715 *een jaermerckt ... ende heet onse vrouwe vrijheden*) (VAN DURME 1976-77, 24-29). Op dergelijke plaatsen was het woord *dries* niet langer thuis. Vanaf de 13de eeuw rukte integendeel de Picardische nieuweling *plache* (uit Rom. **plateam* 'straat') Zuid-Oost-Vlaanderen massaal binnen, kennelijk met *fontaine* ter vervanging van Mnl. *borre, putte* in zijn zog. Vroege voorbeelden : 1290 Vlierzele *beat-rix de placha*, 1295 Rozebeke 1295 *alisa de plachen*, ca. 1300 Oudenaarde *arnoud van der plache*, 1354 Sint-Lievens-Houtem *de place te sente lievijs houthem* (GYSSELING 1979, 102-103). Op dat laatste plein vond/vindt ook de historische paardenjaarmarkt op 12 november plaats, troepte de Gentse Sint-Lievensbedevaart in de nacht van 27 op 28 juni samen en konden bovendien ter plaatse geweven wollen lakens worden verkocht dank zij een bijzonder privilege (THOEN 1987, 22). De Dries wordt er

wat verderop aangetroffen, op de plaats Krabbeneik. Ook te Velzeke diende de Dries te wijken voor de Plaats : de Dries degradeerde tot de verkommerde uit-
hoek waar wel niet toevallig de criminele pauper Jan de Lichte in 1723 het levenslicht zag. Een soortgelijke situa-
tie vindt men te Herzele : de Dries (nu Oudendries) ver-
huisde naar het achterplan door de aanleg van een nieuw
plein, de huidige Groenlaan, dial. en authentiek *De
Groenz(w)aard*, een benaming verwijzend naar de vege-
tatie, vgl. de term *green* in Engeland, daar echter als vol-
waardige tegenhanger van *dries* 'bewoningsvorm'
(SMITH, 209 : Oeng. *grēne* 'a grassy spot, a village green',
als nederzettingsnaam vanaf het Domesday Book van
1086, als veldnaam vanaf de 12de eeuw ; THORPE, 111).

Al deze nieuwe pleinen waren veel planmatiger en heel
wat grootschaliger dan de oude driesdorpen en -gehuch-
ten. De bewoning was aan een vrij stringente urbanisatie
onderworpen : vaak hadden de *hofsteden* er een gelijke
oppervlakte, in die mate zelfs dat het woord *hofstede* in
ruimer gebruik er als 'modus agri' dienst deed (VAN
DURME 1986, 287). Dat was niet het geval op de oude
bewoningsdriesen, waarover F. Dussart en J. Claude
schrijven : 'Les villages de *dries*, de *rejet*, de *trieu* sont,
certes, des formes d'habitat en général moins ache-
vées ... : leurs constructions ont une répartition plus
lâche. Les *driesen* ont souvent aussi des formes plus irrè-
gulières. Des formes d'habitat incomplètes analogues
peuvent exister dans la zone de répartition des *green vil-
lages* indiquée par H. Thorpe ...' (DUSSART & CLAUDE,
294).

Op buitenwijken en in kleine dorpen zoals Grotenberge
en Welle (zie DUSSART & CLAUDE, 274-279 en hierboven)

liep het zo geen vaart en bleef de bewoningsdries zijn oude rol(len) vervullen.

G. Sivéry onderscheidt voor de Avesne-streek grote en kleine pleinen. De kleine pleinen blijken de oudste te zijn; ze vormden a.h.w. de draaispil van het akkerland-areaal dat in drie slagen lag. De grote pleinen daarentegen komen vooral voor in later ontgonnen gebieden en zouden in verband staan met veeteelt (SIVÉRY, 33-36). Met dat soort grote pleinen zou men de uitgestrekte driesen van noordelijk Oost-Vlaanderen kunnen vergelijken. Het prototype ervan is de Doornzeledries te Evergem 1337 *den dorpe te dorizele* (nog geen *dries*-toponiem!), 1442 *de(n) driechs*, een terrein van ca. 1400 m lang en met een oppervlakte van ca. 6,5 ha (zie DE VOS 1952, 53-54 en DUSSART & CLAUDE, 258-266).

Zoals opgemerkt, degradeerde *dries* in Zuid-Oost-Vlaanderen vanaf de 11de-12de eeuw op heel wat plaatsen gaandeweg tot benaming voor bewoonde uithoeken en gehuchtpleintjes, oude maar ook nieuwe. A. Verhulst toont aan hoe te Vlierzele in natuurgebied periferisch gelegen driesen ontstonden: 'Vlierzele groeide uit tot een dorp en de bewoning breidde zich in noordelijke richting uit, rondom twee driesen, de 'Grooten Driesch' en de 'Veurten Driesch' (VERHULST 1995a, 162). Bij vele soortgelijke driesen treft men overigens als determinans een depreciërend element aan, wat op de inplanting in marginale sectoren kan wijzen (opmerking: het frequente bepalende element 'slijk, vuil' kan ook zinspelen op vertrapping van de groenzode door het vee). Een ander toponymisch procédé bij dergelijke scenario's bestond erin dat de dries aanvankelijk de naam van het natuurcomplex zelf aannam, zo b.v. te Scheldewindeke, waar de in de noordwestelijke sector van deze gemeente inge-

plante driesen de namen 'Den Houw' en 'Het Heet' dragen' (DUSSART & CLAUDE, 280-285 ; THOEN 1987, 17-19, vgl., in de kostuimen van Scheldewindeke, 45 r° : *t(er) zwaseneden ... al onder de meentocht*).

Een voorbeeld van een vrij vroege bewoningsdries op de grens van een drietal gemeenten (Scheldewindeke, Dikkelvenne en Velzeke) is de Dries te Bochoute 1390 *te bouchoute an den driesch*. Deze dries behoort momenteel tot de gemeente Scheldewindeke (nu Oosterzele). De in de nabijheid ervan gelegen 'Waldhufe', het Hof te Spiegele als centrum van de meierij Bochoute, waarmee deze dries kennelijk banden had, behoort tot Dikkelvenne (nu Gavere), net als het in de onmiddellijke nabijheid opgerichte 'uithof' van de abdij van Ninove, dat gericht was op de ontginning en exploitatie van het grotendeels op Velzeeks territorium gelegen moeras Breidenbroek, waaruit o.a. het Munkbos ontstond. Uit historische gegevens kunnen wij afleiden dat op de Dries te Bochoute zeker vóór 1187, toen het genoemde 'uithof' opgericht werd, bewoning voorkwam (VAN DURME 1986, 143-45 en 153-59). Op andere vergelijkbare plaatsen bleef bewoning te enen male uit. Tijdens de Middeleeuwen werden natuurgebieden van dat soort immers vaak vanuit twee of meer bestaande bewoningskernen geëxploiteerd. In het Centraal Massief zijn dergelijke groene complexen veelal tot het einde van de 19de eeuw onverdeeld gebleven als bezit van alle rechthebbende dorpen (zie BONNAUD & FEL, 87 : *les liaisons intervillageoises dans la commune de Saint-Privat-d'Allier*). Vgl. hiermee het gebruiksrecht op de Dries te Ename.

De oudste attestaties van *dries* als bewoningsnaam zijn volgens M. Gysseling : 1097 *apud drische*, nu Driesch bij Koblenz en, voor Vlaanderen, ca. 1200 *drisk* te Hillegem

en 1201 *terra que iacet iuxta driscum*, de Dries te Meerbeke bij Ninove (GYSSELING 1975, 258-59). Wellicht is *dries* 'bewoningsvorm' in Vlaanderen en Henegouwen niet veel ouder dan het jaar 1100. Ik neem aan dat voor *dries* 'bewoningsvorm' de Romaanse diminutiefvorm *trieu* (zie 2.2.1) sprekend is : de bewoningsdries die precies door schaalverkleining uit de vroegmiddeleeuwse dries (Ofr. *triez*) ontstond (zie 4.2.3). Wat verder de chronologie van *dries* 'bewoningsvorm' betreft : een aanwijzing voor een datering na de 11de eeuw is mogelijk vorhanden te Meldert, waar in het midden van de 11de eeuw Romaanstalige kolonisten waren geïnstalleerd. Men treft er een viertal merkwaardige met een Romaanse naam benoemde driesgehuchten aan : een tweetal te Doment ca. 1094 tekst 1175 kop. 15de eeuw *thidaltmont*, ca. 1400 *den grooten drieschs*, ca. 1400 *den cleinen drieschs*, één te Nievel ca. 1151 kop. 17de eeuw *nowile*, 1511 *den driesch* en één te Kokerij 1295 *kocreide*, 1404 *triscum de cokerede* (VAN DURME 1996b, 529-30). Nievel en Kokerij zijn twee typische bewoningsnamen. (Nog ?) geen spoor echter van een Romaans *trie(z)*-, *trieu*-toponiem !

5.4. DRIES 'AKKERLANDSOORT'

Hierboven is gebleken hoe de vroegmiddeleeuwse dries veelal (maar niet altijd, zie beneden) evolueerde tot 'collectief als weiland benut complex', en vanuit die betekenis verder tot 'bij dat complex aansluitende en eruit ontwikkelde nederzetting'. Aan de andere kant leren de studies van P. LINDEMANS (1952), J. BOON (1965) en M. GYSSELING (1975) ons dat *dries* al evenzeer voorkomt ter aanduiding van een welbepaalde soort (exploitatie van) land. In de Zuid-Vlaamse regio gebeurt dat expliciet lexicaal vanaf de 14de eeuw. Voorbeelden

bij de vleet treft men aan in THOEN 1988 (754) en vooral nog in THOEN 1993 (93-97). Een selectie : 1315 kasselrij Broekburg '10 mensures de *tries*', 1398 Drongen 'alle de beelke' achter de hoeve dient de pachter twee jaar 'in *dries*' te laten, 1408 Sint-Lievens-Houtem 'eenich land van den vors. 14 bunre ende 30 roeden dat *driesch* laghe dat soude janne vors. bringen tsinen gherechte drichte', 1422 streek van Oudenaarde 'van *driessche* van 2 jaeren of van vichtstoppelen', 1465 Waregem 'ende tsorplus van *driessche* up dat hijt niet en wint'. De 16de-eeuwse penningkohieren van sommige dorpen staan er bol van (zie b.v. noot (1)). Dat de betekenis niet secundair (b.v. 'groen', naar analogie van de collectieve groene driesen) is, maar werkelijk origineel, bewijst de toepassing ervan ook op graasland, vgl. 1428 Zwijnaarde 'de haumersch *driesch* van 1 jare gherust' en 1562 Anzegem '3 vierendeel gheweets te latene *driesch* van eenen jaere'. 'Tijdelijk verlaten, onbewerkt(e), rustend(e grond)' (dus substantivisch zowel als adjectivisch), zo lijkt het.

Driesch komt vooral voor m.b.t. akkerland. Welke agrarische exploitatievorm schuilt nu precies achter het woord? In elk geval niet P. Lindemans' 'driessysteem', waarbij de bedrijven hun bouwland volgens een bijzonder beredeneerde vruchtwisseling zouden hebben verplaatst en waarbij alle land vele jaren *dries* of onbewerkt zou hebben gelegen (zie LINDEMANS 1952, II, 28-39, met schema's). Dit systeem blijkt immers nooit te hebben bestaan (3).

Bij de Gentse agrarische historicus E. Thoen vernemen wij gelukkig wel de juiste toedracht. Als auteur van een bijzonder diepgaande en nog te weinig bekende landbouweconomische studie over het Land van Aalst

(THOEN 1988), verzorgde deze laatste overigens ook de rubriek 'DRIES' in het *Lexikon des Mittelalters* (1984) en ondernam bovendien, met het kaartblad Oosterzele (kaart NGI, schaal 1:10.000, nr. 22/6, meridiaan 178-184 / 106-114) als uitgangspunt, een speurtocht naar het verband tussen *dries* 'akkerland' en *dries* 'bewoningsvorm' (THOEN 1987). Verder diepte hij nog de 'relatie van de dries-gehuchten met de kouters' uit in een drietal studies : THOEN 1990, THOEN 1993 en THOEN 1994 (4). Samengevat komen Thoens bevindingen voor de kasselrijen Aalst en Oudenaarde erop neer dat vooral marginale (nuancering : licht marginale, vgl. de bodemseries van de met *dries*-toponiemen benoemde percelen hierbeneden) gronden bewerkt werden als *dries* : nu eens waren zij akker-, dan weer graasland (THOEN 1988, 752-56). M.b.t. dat soort wisselsysteem wordt ook wel de term 'koppelstelsel' gehanteerd [naar het Duits 'Koppelwirtschaft', vgl. JÄGER, 221 : 'Koppelwirtschaft ... In Norddeutschland verbreitete Feldgraswirtschaft, die ihren Namen von den eingezäunten, oft mit Wallhecken umgebenen Flurstücken (Koppeln) herleitet']. E. Thoen beschouwt de *dries* 'akkerland' meer in het bijzonder als 'een middel tot uitbreiding van het areaal', vooral aangewend in periodes van demografische druk. Zo'n typische periode is 1430-1567 (THOEN 1988, 757). Ook het einde van de 13de eeuw vertegenwoordigt voor E. Thoen een ideale conjunctuur voor het koppelstelsel. Voor deze stelling wordt niet, zoals voor de periode 1430-1567 en voor andere voorafgaande periodes (THOEN 1993, 77), gesteund op pachtcontracten, maar op een tweetal vermeldingen uit die tijd, die het woord *driesch* resp. *Ofr. tries* zelf niet bevatten. De eerste betreft de exploitatie van een *prez arable* van de meierij van de Gentse Sint-Pietersabdij te Krombrugge (Merelbeke) : april 1264 'chi

sont li usage et les costumes de le mayrie de crom-brugghe ... de six boniers de *prez arable* pertenans a le court, sera il ensi : que le moytiers de ces six boniers doivent estre colturei par trois ans ensuivans continument par les hostes de le court et de le semenche li abbez et li couvent ; lautre moitie doit on laisier gesir sans coltiver pour pasture as bestes de le court, et en tel maniere doit on les six boniers de pres devant dis de trois ans changier en pasture et en terre arable ...' (DIERICX, 73-77 ; zie ook LINDEMANS, I, 392-93). De tweede vermelding geldt het gebruik van een soortgelijk terrein uit het patrimonium van het hospitaal van Oudenaarde in de buurt van de Eindries : 1285 'ouer de nieuwe gracht ter scelden ward .ix. bunre in .i. sticke ende 1 1/2. virdendeel. ne waer dies sijn .iii. virendeel hiltwinninghe erfleke ... taudenarde werd. ende dit es somwilen weede. ende somwilen sament. ende som eist maetmersch' (CG, I-2, 1034). E. Thoen lijkt deze twee laatste vroege voorbeelden van een wisselstelsel als een innovatie te willen beschouwen. Men kan zich evenwel de vraag stellen of het hier in werkelijkheid niet om relictien gaat : op de complexen te Oudenaarde en te Merelbeke vigeerde een domaniaal-collectief veeleer dan een particulier regime. In zijn studie van 1993 gaat E. Thoen overigens verder op zoek naar voorbeelden van hetzelfde soort wisselsysteem uit vroegere tijden en belandt daarmee zelfs in het Gent van de 10de eeuw (5).

Op dit punt van de uiteenzetting is het woord dringend aan de toponymie. Van *dries* 'soort akkerlandcomplex als resultaat van privé-initiatief' kan vooral het toponymische type 'PSN + *dries*' de kroongetuige zijn. Van dat type treffen wij te Wormen (Velzeke) en te Velzeke vroege en goed gedocumenteerde voorbeelden aan

(kaart 8). Te Wormen : in 1245 (kop. 1280) 'gossuinus de fauseque (Velzeke) clericus et domina gertrudis vxor eius' stellen de abdij van Hasnon te Velzeke in het bezit van acht bunder grond, o.a. *the* (= 'te'), *volres drische* (VAN CLEEMPUT, 62-63). De Voldersdries had een oppervlakte van (ten minste) 3 ha, kent bodemtype Adc en sloot zuidoostelijk aan bij de Wormenkouter. Te Velzeke vindt men de Duivelsdries 1565 *sduvels driesch*, 1614 *up steenbeq(ue) cauter zijnde omhaecht genaempt sduvels driesch*. Deze dries was ten minste 2,72 ha groot, heeft bodemtype Adc en was gelegen tussen de Velzekekouter en de Steenbekekouter, bij welke laatste hij, ondanks zijn afzoming met haagkant, territoriaal opgedeeld werd (al het materiaal, ook hierbeneden, uit mijn *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute*, 1986-91). Het moet dus duidelijk zijn dat deze driesen werkelijk niets vandoen hadden met de (zowel te Wormen als te Velzeke op andere plaatsen gelegen) collectieve groene graaslanden en de eventuele verkaveling ervan. De genoemde driesen situeren zich integendeel aan de onmiddellijke periferie van de oudste en beste bouwlanden en zijn er naderhand zelfs in opgegaan. Het laat zich aanzien dat op al deze complexen van het begin af vrij intensief aan wisselbouw werd gedaan, mogelijk zelfs volgens de formule van de tweeledigheid zoals wij die voor Krombrugge (zie hierboven) kennen.

Al het bovenstaande zet nu aan *driesch* 'tijdelijk rustend akkerland' te verbinden met de betekenis die gesuggerend wordt in de passus 814-40 'de terra arabile ... ubi potest seminare ... in *gegninga thriusca* modios V ...' uit het Liber Traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdij. Als wij de lijn nog even verder doortrekken in de tijd, zien wij het (onafhankelijk van de lexicologie en de topo-

Kaart 8 de dries van Velzeke, Wormen en Bochoute

Velzeke: 1. de *Dries*, als restant van de oude centrale *Driestek* en 2. de *Driestekdries*, een privé-dries.

Wormen: 3. de collectieve *Bormendries*, naderhand gedeeltingeerd, 4. de *Zetteldries*, een tweede collectieve *Driestek* van het domein Wormen, 5. de *Veldersdries*, een privé-dries.

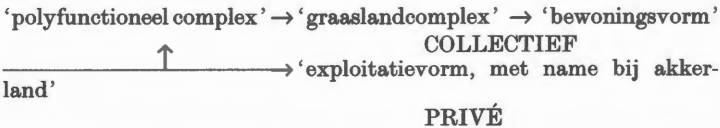
6. de *Dries te Putte*, de collectieve dries van de secundaire nederzetting te Putte, met aansluitend: 7. de *Hoerendries*, een domaniaal bezitting, en 8. de *Dries ten Basse*, de collectieve dries van de secundaire nederzetting Ten Basse.

Bochoute: 9. de *Dries te Bochoute*, een gaaf bewaarde bewoningdries, met aansluitend: 10. de *Spijgeldries*, een privé-dries nu bebost.

Roddershove, met een bijzonder uitgesproken domaniaal verleden, levert (wat niet toevallig) geen oude *dries* toponiemen op.

nymie) door agrarische historici zoals A. Verhulst opgebouwde beeld van het landbouwareaal van het dorp in de Vroege Middeleeuwen. Dat areaal lag verdeeld over *infield* en *outfield* (zie 4.2.3.1). Meteen wordt duidelijk dat de plaats van (de) *thriusc* op de *outfield* was, die van (de) *accar* op de *infield*.

Een vraag die ook al bij het begin van deze studie rees, kan hier herhaald worden : hoe kon omstreeks 1200 *dries* beladen zijn met een drietal betekenissen tegelijk ? Waarom heeft zich hier geen homoniemenvrees laten gelden in een betekenisveld als 'akkerland'-'grasland'-'bewoningsvorm' ? De volgende voorstelling van de semantische evolutie van *dries* kan wellicht een antwoord verschaffen :

Hieruit mag blijken dat vooral de markeringen COLLECTIEF (vgl. de term *communis* in de Latijnse teksten) en PRIVÉ het overleven van het hele semantische palet van *dries* hebben verzekerd.

Andere dries-toponiemen die in de bronnen m.b.t. akkerland verschijnen

Het zou nu verkeerd zijn te stellen dat alle *dries*-toponiemen die in de (latere) bronnen akkerlandkavels aanduiden, daarom het lexeem *dries* 'akkerlandsoort (van het bovenstaande type)' bevatten. De situatie is in werkelijkheid vaak ingewikkeld en niet steeds duidelijk. Enkel een perfecte kennis van de lokale landschapsgenese kan hier dan soelaas brengen (zie kaart 8).

Zo benoemt het oudst geattesteerde *dries*-toponiem van Wormen (Velzeke) in oorsprong wel geen akkerland, maar een collectieve *dries*, meer bepaald die van het oude Sint-Baafsdomein Wormen. Op het ogenblik dat deze *dries* (van het bodemtype Adc) in de bronnen verschijnt, lag hij evenwel al permanent onder de ploeg en was hij ook al verkaveld. Een tweetal vermeldingen : 1. (n.a.v. een tiendenruil tussen de abdij van Ninove en die van Hasnon, die op een bunder gelegen op deze *dries* het tiendrecht verwerft) 1232 kop. 14de eeuw *de uno bonerio de letteldries* (VAN DURME 1986, 158 en 1991, 439) en 2. (n.a.v. een verpanding door een zekere *hughe* en *seghere* van een stuk grond aldaar bij een verkoop aan de abdij van Ninove) 1257 *en halph bunre lands dat leght jn lettellen drisch* (CG, I-1, 67).

Andere *dries*-toponiemen die te Velzeke in de bronnen ter aanduiding van akkerlandcomplexen verschijnen, benoemden in oorsprong de *dries* bij de straatnederzetting Ten Bosse, de huidige Pierkenstraat, en de *dries* bij de straatnederzetting Te Putte, de huidige Puttestraat : *Dries Ten Bosse* 1565 *anden driesch ten bossche* = 1565 *anden overstraten driesch*, ten minste een halve ha groot, bodemtype Ada ; *Dries Te Putte* 1745 *den driesch te putte*, waarbij aansluit : 1565 *hoeren driesch* (*hoeren* 'van modder'), met een gezamenlijke oppervlakte van ca. 3 ha, bodemserie Ada.

Te Bochoute komt dan weer de Spiegeldries voor : 1414 *spychincx driesch* > 1664 *den spiegeldriesch*. Hier gaat het om een complex palend aan de *Dries* te Bochoute (als collectieve bewoningsvorm), ca. 1390 *te bouchoute den driesch*, dat wegens zijn ongunstige bodemgesteldheid (bodemtype Lcp) naderhand bebost is. Blijkbaar benoemde de Spiegeldries (nochtans ook van het

type PSN + *dries*!) aanvankelijk een geprivatiseerde kavel uit het aloude gemeenschappelijke driescomplex van Bochoute (6).

**6. Latere betekenisvervlakking
en concurrentie : *breugel*, *bocht*, *opstal*
en *voorle*, ...**

Opnieuw vormt materiaal uit de Centraal- en vooral nog Zuid-Oost-Vlaamse regio het uitgangspunt.

6.1. BREUGEL

Voorbeelden van dooreenhaspeling : Schellebelle 1410 *een meersschelkin dat men heet den driesch ende leyt an den bruel* (GYSS. OV); Haaltert 1450 *anden bruldries* (DE BROUWER 1955, 33); Erondegem 1644 *den dries geheeten den bruel*, 1681 *driesch geheeten den bruel*, 1681 *den bruel-dries* (CMT BROU).

In tegenstelling tot *bucht* en *opstal*, is *breugel*, *broel*, *bruul*, *briel*, *bruil*, enz. een woord dat chronologisch naast en tegenover *dries* heeft gestaan. De oudste vermelding luidt : 6de eeuw ? kop. 796 glossarium van Endlicher *caio breialo sive bigardio*. Keltisch **brogilos* (of **brogilon*) is een diminutief van *brogi* 'veld', althans volgens P.-Y. Lambert (LAMBERT 1994, 190, 203). Voor M. Gysse-ling was het woord in de Nederlanden al vanaf de prehis-torie aanwezig en zag er in de substraattaal uit als IE **bhrogghilos*, een diminutief van IE **bheraghos* 'omhei-ning' (GYSELING 1984, 15). M. Schönfeld, die het woord bestudeerde, is van mening dat woorden als *breugel*, *breul* en *briel/bruil*, via Romaanse bemiddeling, op diverse Kel-tische leenvormen teruggaan (SCHÖNFELD, 39-45). Den-

kelijk gaan de varianten zonder *-g-* inderdaad terug op Romaanse vormen, terwijl *brogel/breugel* ontleningen uit Gallia Belgica of relicten uit de prehistorische substraat-taal zijn.

De betekenis van *breugel* in de Vroege Middeleeuwen lijkt te zijn : 1. 'omheind domaniaal bos voor herten', vgl. ca. 800 Capitulare de Villis van Karel de Grote 'lucos nostros quos vulgus *brogilos* vocat, bene custodire faciant', 2. 'omheind domaniaal bos voor paarden en andere lastdieren', 3. 'domaniaal grasland' (NIERMEYER, 106). De Gentse Briel was kennelijk een weiland gereserveerd voor de paarden van de graaf, later de burggraaf (GYSSELING 1984, 15). Te Velzeke sloot de Bruil aan bij de centrale domeinhoeve. Hij was van de Dries (en de latere Vrijheid-Plaats) gescheiden door de Beugelstraat. Het kon wel eens de moeite lonen voor het woord *breugel*, enz. in de Dietse Nederlanden en in Duitsland (in Engeland ontbreekt het woord) na te gaan in welke mate de plaatsen waar het voorkomt, effectief een domaniaal verleden reflecteren. Zie verder FEW, I, 555-56 s.v. *brogilos*.

De verwarring van *dries* en *breugel*, die allebei landschappelijk sterk gelijkende terreinen in de onmiddellijke nabijheid van een nederzettingkern aanduiden, ligt in de gestage afslijting van hun beider statuut, dat in de domaniale tijd sterk verschillend, zelfs tegengesteld was.

6.2. BOCHT

Voorbeelden : Hofstade 1649 *den driesbocht*, 1728 *den dries op den driesbocht* (DE BROUWER 1950, 41).

De bochten zijn een heel stuk jonger dan de primitieve driesen en breugels en dateren uit de tijd van de dorpskouters (11de-12de eeuw), waaruit het vee 's nachts

gedreven werd en verzameld in omheiningen die *bocht* (oost.) of *bucht* (west.) genoemd werden, zie VAN DURME 1986, 295-296.

De bochten kwamen voor in collectieve en in privé-versie. In Zuid-Oost-Vlaanderen treft men ze aan op alle plaatsen, maar bij voorkeur nabij kouters en velden.

Te Opraikel komen in 1651/54 her en der bochten voor tussen de akkercomplexen in : 'koenensvelt ... met alle *de buchten* veldekens etc. daerin begrepen ..., tus-schen vier straeten ... ende alle *de buchten* ende messel-kens daer onder gheleghen ..., jnt herteghewaedt voerts met *de buchten* gaende tot den los ...' (kaartboek Opraikel, RA Ronse).

Net als de *breugel*, was de *bocht* zorgvuldig omheind met levende of met dode haag, vgl. te Velzeke 1601 *gheerdebucht*. Doorgaans wordt voor de etymologie ver-band gezocht met *buigen* in de zin van 'ergens iets omheenbuigen, dus omheinen'. Dat is niet onmogelijk, maar, lettend op de etymologie van de Romaanse pen-danten van *bocht*, 1. Rom. **plicaticium* 'omheining in vlechtwerk' > Ofr. *plouy* en vroeg geïntegreerd als Mnl. *pladitse* en 2. Rom. **plaxaticium* 'idem' > Ofr. *plessis/plessier* en geïntegreerd als *pletsers* (VAN DURME 1996b, 272), kan men zich afvragen of niet aan *buigen* in de zin van 'buigen, vlechten van staken en takken, van *loke* en *tuun*' moet worden gedacht.

6.3. OPSTAL

Voorbeelden : Welle 1364, 1463 *upden driesch ende up-stal* (zie 4.2.3.3.2); Sint-Martens-Lierde 1426 *anden driesch ten upstalle* (GYSS. OV); Machelen 1428 *den upstal van smolnaren driessche* (GYSS. OV); Buggenhout 1450

opstaldriesch (BOVYN, 86); Ladeuze 1457 *le trieu et les reges du fayt* (DEMEULDRE 1936, 28); Lemberge te Merelbeke 1498 *xxv. r. driesch ten upstalle* (GYSS. OV); Velzeke 1755 *den selven driesch ofte opstal* (VAN DURME 1988, 135); Orroir 1770/1777 *reget du trieu*.

In tegenstelling tot *dries*, is *opstal* een term uit de landelijke rechtssfeer, die niet hoger opklimt dan de 11de-12de eeuw, toen de heren, die zich krachtens het wildernisregaal alle gemeenschappelijke gronden hadden toegeëigend, diezelfde gronden vrijgaven, meestal tegen het betalen van een cijns. Daar de meeste (bewonings)driesen ontstonden als bifurcatie, lus of verbreding aan een openbare weg (die per definitie bezit was van de heer) hoeft het niet te verwonderen dat *opstal* 'uitneming voor particulier gebruik, om al dan niet nabij de *hofstede* het vee te *stallen*' en *dries* vaak in elkaars buurt te vinden zijn.

Te Velzeke luidt het in 1267: 'iacop ver lenten soene cochte chegen den hare folken sinen oem .1/2. bunre tforidendeel van enen dachwande min van *sinen opstalle* hir vore ane strate' (CG, 1, 108). Met *strate* wordt de weg aan de Velzeekse Dries bedoeld. Onder de hoofding *census de obstallo* in het hertogelijk cijnsregister van de ammanie Brussel (1321, met aanvullingen tot 1346) vindt men een ellenlange opsomming van stukjes *opstal* (*de parte obstalli, de pecia obstalli, ...*), die vaak tussen een woning en een publieke weg waren gelegen. Onder dezelfde hoofding *census de obstallo* treft men aan: *de trisco ante curiam* en *de trisco de bardegem* (zie uitvoerig VAN DURME 1991, 773-75).

Andere vroege Oost-Vlaamse voorbeelden: Gent 12de eeuw '*opstal qui jacet retro domum tiwini*' (TAVERNIER-VEREecken, 474); Meerbeke 1220 '*bonarium brokes, quod uulgo dicebatur opstal ante curiam wolput*'

(GYSS. OV); Gent 1255 'quandam petiam terre que vulgariter nominatur *upstal* ... quandam petiam terre que etiam vulgariter nominatur *upstal* jacentem ante domum p(res)b(yte)ri begghinarum extendentem se usque ad calcheidam terre s(an)c(t)e marie et borchstrate' (GYSS. OV); Lemberge te Merelbeke 1263 'duas petias terre que wlgaliter nominantur *upstal*' (GYSS. OV).

In de Galloromania beantwoordt aan *opstal* de term *reget* (*erjet*), uit Rom. **reiectum* 'wat verworpen is, wat opgegeven is, vandaar : braakliggend', vgl. de tientallen attestaties van het type *un pau de reget* in het Veil Rentier (ca. 1275). *Reget* komt in Vlaanderen ook voor als leenwoord : Gent 1269 *diveerssche regetten, upstallen ende ydel plecken ... le reges et lupstal ki gist devant les maisons des hostes notre dame* (STALLAERT, III, 200-201). Wanneer de *opstal* vóór het huis lag, verschijnt hij dan in het genoemde Brusselse document als *frons domistadii*, Mnl. *voervang, voerhoe(f)de, uutvang*. In de aanpalende Galloromania treft men zo'n *frons domistadii* aan als Ofr. *estre*, Owaals *iestre*, uit Rom. **exteram* 'wat zich buiten bevindt' (FEW, III, 329), in het Westvlaams als *(h)(e)ester* (vgl. te Dranouter Estertje; zie nu vooral DEBRABANDERE 1993b) geïntegreerd. Zoals *opstal* in Vlaanderen *dries* 'driesdorp, -gehucht' ten dele heeft vervangen, heeft *reget, erjet* ongemene dienst bewezen ter aanduiding van dorpspleinen in de streek tussen Doornik en Ronse, zie de Ferrariskaart.

Tot dezelfde sfeer als *opstal* behoort *waarschap* < Germ. **wari-skapi-* m. 'weiderecht gewaarborgd aan de collectiviteit'. Op zijn beurt is dit woord door de Galloromania opgenomen als leenwoord : *waréchaix*. Vgl. voor de situatie te Ladeuze, waar niet minder dan 19 x Waréchaix voorkomt, DEMEULDRE 1936, 90 : 'On nom-

mait aussi *Waréchaix* les *Places*, plus fréquemment appelées *Trioux* et, à partir du XVIIIe siècle, certains terrains marécageux précédemment dénommés *Joncquoit*'. Vgl. voor dat laatste : *biest* in de Kempen (5.3).

6.4. VOORLE, ...

Met *voorle*, ... bevinden wij ons bij de benamingen voor de wendakker. In de Vlaamse toponymie zijn geen gevallen bekend die erop wijzen dat *dries* is gaan concurreren met de benamingen voor de wendakker. Dooreenhaspeling zou nochtans niet hoeven te verwonderen. In de noordelijke Galloromania, waar *forière* de meest courante benaming voor de wendakker is, ontwikkelden zich uit de primaire betekenis 'lisière d'un champ' overigens wel degelijk afgeleide betekenissen als 'pâturage' (Hen.) en 'jachère' (Vogezen) (FEW, III, 700-707 s.v. *foras* buiten'; VINCENT, 40).

De wendakkers van een bouwlandperceel zijn de beide uiteinden waar de ploeg gekeerd wordt. Vandaag de dag worden deze uiteinden, die haaks op de ploegvoor staan, afzonderlijk omgelegd. De wendakkers, die vaak begrensd werden door houtwas zoals van de kouterhaag, bleven veelal onbewerkt en fungeerden als tijdelijk graasland. Zolang op de akkerlandcomplexen collectieve exploitatievormen voorkwamen, was de kans reëel dat de wendakkers tot de gemeenschappelijke weide van de dorpsbewoners behoorden, vandaar de nauwkeurige registratie van de exploitatievorm in tal van dorpskeuren (LINDEMANS 1952, I, 397).

De Nederlandse benamingen voor de wendakker zijn in kaart gebracht in de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland (II, kaart 6 : wendakker) en tevens in de dia-

lectwoordenboeken (voor de Vlaamse dialecten : VAN DER SYPT & RYCKEBOER, 134-140). Ook aan de studie van de benamingen zelf is al heel wat vlijt besteed, zo door P. LINDEMANS (1952, I, 146-152 en vooral 395-397), R. KAMMAN (1954), W.G. RENSINK (1961), J. GOOSSENS (1963) en vooral nog E. EYLENBOSCH (1962, 1974).

Aan de wieg van het Duitse wendakker-onderzoek staat de studie van H. CHRISTMANN (1944).

De Galloromaanse benamingen zijn onder de loep genomen door A. VINCENT (1951), die onderscheidt : *forière* (attestaties vanaf de 12de eeuw, zie FEW, III, 704), *r'tor* 'le retour' (Malmedy), *tournaïl(le)* (Metz 1308 *tornailles*), *tournière*, *tourne-rôye*, *contour*, *veria* (vgl. Ofr. *verier* 'faire un détour', vgl. de term *versura* bij Columella), *chavassine*, *canchière* (vgl. Lat. *cancelli* 'bornes'), *tauvero* en *chaintre*.

Oude attestaties van Nederlandse benamingen

1. *wendakker*

Assendelft-Velserambacht-Wijkerambacht ca. 1340 *dien went acker* (EYLENBOSCH 1974, 102), vgl. Duits Pflugwende Grevenmacher (GH Lux) 1290 'tertiam partem propinquam campis qui dicuntur *anewendere*' (VINCENT, 47).

2. *hoofdakker*

Assendelft-Velserambacht-Wijkerambacht ca. 1340 *dien hoeft acker, dien hoevetacker, een hoeftacker* (EYLENBOSCH 1974, 104).

3. vorre, voorle

Gent-Schendelbeke 1399 *veurlen ende weghe* (EYLENBOSCH 1974, 107), Aalst 1415 *up vuerlen* (STALLAERT, III, 652), Wambeek 1417 *op der heden vorren* (EYLENBOSCH 1974, 106), Gent 1419 *in de vorlen*, Brussel 1470 *alle vorlen*, Leuven-Heverlee 15de eeuw *met eenre vorlen* (EYLENBOSCH 1974, 106-107), Antwerpen 1545 *vorle*, Mechelen 1535 *vorlen* (STALLAERT, III, 652), Grobbendonk 1546 *op yemants voerdeel* (EYLENBOSCH 1974, 106), hertogdom Brabant 1547 *twee lange voirlen oft vorrecanten* (STALLAERT, III, 652), Kaggevinne 1553 *op eenighe voerlen*, Overijse 1570 *op ander lieden vorrelen* (EYLENBOSCH 1974, 107), 1599 *vorle* (KILIANUS, 637).

4. hoofdvoor

De vroegst geattesteerde Dietse benaming voor de wendakker is in de literatuur de minst bekende : *hoofdvoor*. Deze term komt voor in een overeenkomst tussen de Gentse Sint-Pietersabdij en de meieres (en haar echtgenoot) van het Hof te Dikkele : 1249 o.s. 'dicimus etiam quod eadem majorissa et ejus maritus non tenentur habere sulcos, qui vulgariter dicuntur *hoftvoren*, ad pasturam dictae ecclesiae et suorum, sed praepositus faciet dictos sulcos excolere, ita longe sicut vult ; sed majorissa et ejus maritus potest sciare herbas illorum *hoftvoren*, qui non sunt arati ; nec potest immittere vel pasci pecora sua in dictis *hoftvoren*, quamdiu fructus et segetes dictae ecclesiae sunt supra campum' 'item dicimus ... eadem majorissa et ejus maritus ... debent culturas curtis the heghene et arare sulcos dictos *hoftvoren* et adducere ligna ad sepiendum culturas memoratas' (WARNKÖNIG, 52-53 ; zie ook, naar een 13de-eeuws afschrift, VAN LOKEREN, I, 288).

Als de *hoftvoren* niet onder de ploeg lagen, konden de meieres en haar echtgenoot de *hoftvoren* dus gebruiken als tijdelijk graas- en hooiland. De (proost van de) abdij mocht ze evenwel in cultuur houden naar believen, het omploegen was (zelfs) ten laste van de meieres en haar echtgenoot.

E. Eylenbosch neemt de term *hoftvore* niet op; E. Thoen, kennelijk in het spoor van K. Stallaert (STALLAERT 1890, 605 s.v. *hoyvoren* 'grasgronden'), denkt aan driesgronden met een welbepaalde topografie (THOEN 1993, 83-85; 99, voetnoot 73).

Nochtans had C. Tavernier-Vereecken in 1968 hier al volledige klaarheid gebracht (TAVERNIER-VEREECKEN, 233).

Beide elementen van *hoftvore* zijn eerbiedwaardig oud en hebben naderhand afzonderlijk hun stempel gedrukt op de naamgeving van de wendakker.

Hoft- 'hoofd' : vgl. 771 abdij van Gorze bij Metz 'ipsum mansum ... in longo de uno latere pertecas 19, ex alio latere 10, et per traversum in uno *capite* pertecas 12 et in alio *capite* pertecas 9 et dimidium' (NIERMEYER, 139); Mfr. Nfr. *chavassine*, *chevassine*, *chevet* en *chevail(le)* (VINCENT, 43); Oeng. *hēafod-land*, Meng. *heved-land*, Eng. *headland* (SMITH, 237); alle Dietse benamingen met *hoofd*, zoals *voorhoofd*, *hoofdakker*, *hoofdeinde*, *hoofdbed*, *hoofdgewende*, *hoofdpan*, *hoofdruig*, ook *kop*, *kopeinde* en *kopakker*, alle door E. Eylenbosch bij de 'benamingen naar de ligging' gerangschikt (EYLENBOSCH 1974, 103-106), vgl. de plaatsnaam (*De*) *Kopstukken* (attest. 1867) te Stadskanaal (prov. Groningen) (VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 123) en voorts de Zuid-Afrikaanse benamingen voor de 'wendakker' of bewerkte

wendakker en de 'kopakker' of onbewerkte wendakker (LOUW, kaarten 3, 13 en 3, 14).

-vore 'ploegvoor', vgl. de Dietse benamingen met *voor* zoals *dwaarsvoor*, *eindvoor* en *kantvoor*, door EYLENBOSCH tot de 'secundaire benamingen' gerekend (EYLENBOSCH 1974, 109) en waartoe ook wel *vorre* en *vorle* behoren. *Vorre* is een wisselvorm van *vore* (vgl. KILIANUS, 637); *vorle*, *veurle* m. moet er een diminutief op *-ele* van zijn. Ofr. *forière*, traditioneel voor etymon van dat woord gehouden, komt niet in aanmerking wegens het afwijkende genus, het bonte vocalisme van *vorle*, *veurle* in de Dietse dialecten (*o*, *eu*) en vooral de (Germaanse) accentuering. Het Romaanse suffix *-iere* bewaart in het Mnl. immers steevast zijn hoofdtoon (VAN DURME 1996b, 122), Rom. *f-* houdt meestal stand. De Germaanse herkomst van het woord wordt geadstrueerd door de vroege attestatie van *hoftvore*. Mogelijk stelt Hagel. *veurling* (LINDEMANS, 1952, I, 411) een dubbele diminutiefvorm voor : **vore-l-in*.

Andere

Toponymische sporen van interferentie met termen als *laar* en *maal* (vgl. CARNOY, 385 : '*laar*' ... comme ses synonymes : *dries(ch)* et *maal*) lijken niet voor té komen (bron : CMT). Anders dan *dries* vindt men *laar* en *maal* wel in de vroegmiddeleeuwse plaatsnamenlaag (> nederzettingsnamen); beide zijn in oorsprong natuurnamen (zie het TW); over (jongere?) betekenissen van *laar* handelen MOERMAN, 139-140 en VAN BERKEL & SAMPLONIUS, 129, met *laar* 'intensief benut bos', een element dat in het vroege landschapsbeeld zoals door Verhulst beschreven (4.2.3.1) eerder in de periferie van de nederzetting te zoeken was.

7. 'Onbebouwd, rustend (akker)land,
dat als graasland dient of definitief
opgegeven is' onomasiologisch

7.1. ALGEMEEN

Voor 'onbebouwd, rustend akkerland, dat als graasland dient' somt W. Foerste een aantal lexemen op, die grosso modo als tegenhangers van *dries* kunnen worden beschouwd en doorgaans ook voorkomen buiten het *dries*-gebied (FOERSTE, 63-69).

Ruwweg kunnen al deze woorden worden gerekend tot de betekenis categorieën 'roterend', 'afgezengd', 'woest', 'vast (van bodem)', 'door het vee vertrapt', 'nieuw', 'liggend, rustend', 'opgegeven', maar vooral 'gescheurd, omgeploegd', vandaar 'verdord', ook wel 'vervuild'.

Tot deze laatste categorie behoren (o.a.) :

1. Latijn *vervāctum* 'braakland' (**vēre vāctum*), bij Grieks *(*w*)*agnymi* 'stukbreken', volgens HUBSCHMIED (124) evenwel uit **verū actum* 'het met de tak bewerkte land', dus eigenlijk 'ploegland';
2. Spaans *rotura* 'braakveld' (uit Latijn *ruptura* 'breuk');
3. Deens (dial.) *brødjord* 'braakland', vgl. Odeens *brød* 'breuk';
4. Ohoogduits *felga* 'braakland, voor', Ohoogduits *felgan* 'omkeren', Angelsaksisch *fealg*, *fielging* 'braakland';
5. uiteraard, last but not least, Ohoogduits *brācha* 'aratio prima', bij Ohoogduits *prahhōn* 'de akker omploegen', Mnl. *brake*, Ndl. *braak*.

Voor alle duidelijkheid : hoewel de *braak* lijkt op de *dries*, mag zij er niet mee worden verward : de *braak* behoort de *infield* toe, is bedoeld om de grond te zuive-

ren, duurt nooit langer dan één jaar en laat naderhand alle culturen toe. De *dries* daarentegen komt voor op de *outfield*, is bedoeld als rustperiode, duurt vaak verscheidene jaren en leent zich uitsluitend voor bezaaiing met weinig vereisende gewassen als haver, spelt, rogge en gerst.

Deze verschillen tussen *dries* en *braak* beletten uiteraard niet dat beide woorden in hun primair betekenisstadium zeer nauw verwant konden zijn.

Om onbegrijpelijke redenen gaat W. Foerste voorbij aan een reeks lexemen die *dries* geografisch aflossen en er bovendien chronologisch nauw bij aansluiten. Naast Ofr. *riez* en Ofr. *friez*, waarover hierboven al, zijn dat : 1. *egert* in zuidelijk Duitsland, 2. *savart* en *sombre*, *somart* in het noordoosten van de Galloromania en 3. *jachère* in het noorden van de Galloromania.

Gelukkig zijn bronnen en auteurs voorhanden die op al deze woorden wél een licht werpen.

7.2. GERMANIA : EGERT

Hoofdstuk 6 van BADER 1973 (pp. 161-89 : Zwischen Flur und Allmende : Egerten und Driesche, Reutfelder und Weitreiden) beschrijft ons het woord *egert* als de Zuid-Duitse en Zwitserse tegenhanger van *driesch* : 'Was hauptsächlich in Oberdeutschland, gelegentlich aber auch darüber hinaus die Egerten sind, ist im niederdeutschen Gebiet der Driesch ; ... abgegangene Weingärten oder -berge heißen nördlich des Mains *driesch* wie südlich der Linie *egerten*', BADER 1973, 170-71).

De etymologie van *egert*, dat als femininum, maar regionaal ook als masculinum en neutrum voorkomt, is nog niet geheel geklaard. Sommigen herkennen in het

tweede element *garten*. W. Van Osta, die het woord grondig heeft bestudeerd, sluit niet uit dat *eggert(e)* teruggaat op **ech-reute* < **aha-riuti*, met als Noord-Duitse + Nederlandse tegenhanger *aard(e)* < **a-rodē* < **aha-rupa* 'rooiing bij het water' (VAN OSTA 1989, 123-26), zie voor mijn standpunt terzake VAN DURME 1996a, 102. De meeste auteurs houden het voor *egert* evenwel op **ā-gi-erida* 'het ongeploegde' (BADER 1973, 164), met *a-* 'niet' zoals in Nl. *a-mechtig*.

7.3. GALLOROMANIA

7.3.1. Savart en sombre, somart

Een andere term voor de *braak*, die in het Picardisch en Champenois voorkomt, is Ofrans *savart* 'terre inculte'. Keltologen voeren het woord terug tot **samareto-*, vgl. Bretons *havrek*, *havreg* 'braakveld' uit **samarikā*, bij *samo-s* 'zomer, tijd van de braak' (HUBSCHMIED, 123).

Van het Germaans afgeleid zijn dan weer Lotharings *somart* en Francoprovençaals *sombre*, als postverbale vorm bij *sombrer* 'het braakveld ploegen', vgl. *somartraz* 'braakmaand, juni'. I.p.v. Keltisch *samo-s* liggen hier Bourgondisch **sumor*, **sumar* en Frankisch **sumar* ten grondslag (HUBSCHMIED, 123). Zie nu verder uitgebreid over deze problematiek FEW, XI, 138-144 s.v. *samo-*(gall.) 'Sommer'.

7.3.2. Jachère

De regelrechte pendant van Mnl. *brake* in de agrarische pachtcontracten uit de noordelijke Galloromania is Ofr. *gaskiere* f., Mfr. Nfr. *jachère* (LINDEMANS, I, 96). De

maand juni heet daarom in het Oluiks *geskerez* m., Oflandrisch *ghieskerech*, vgl. Mnl. *braekmaent*.

Het element 'braakliggend terrein' wordt woordgeografisch behandeld in de ALF als 'n° 1600', maar — jammer voor deze studie — is enkel 'n° 1600 B' (dat de zuidelijke helft van Frankrijk beslaat) afgewerkt en gepubliceerd, zodat wij hier voor het noorden niet gedocumenteerd zijn (meded. R. Belemans, Instituut voor Naamkunde en Dialectologie, KUL).

In de rubriek over *jachère* in het FEW (IV, 53-54, s.v. **gansko* (gall.) ast) verneemt men dat dit woord bodemvast is in het noorden van de Galloromania. Het is bekend in het Waals, het Picardisch, het Normandisch en (minder goed) in het Lotharings. Ook het Francisch kent het woord en heeft het later in de schrijftaal geïntroduceerd.

Volgens Hubschmied bevat *ganscāria* het Keltische **gansko* 'tak' > 'ploeg' (HUBSCHMIED, 123-24). Het FEW neemt deze etymologie over, B. Müller eveneens (vgl. MÜLLER, 619).

Blijkbaar gaat het hier om een bijzonder oude agrarische term die vóór het drieslagstelsel bestond en bovendien in de toponymie vereeuwigd is : [inc. ± La Bassée : Li] 12de eeuw *ad gascheriam* (TW, 388), [Proville : Ca] 12de eeuw *gaskeria* (TW, 388) en te Dottenijs *Le Gieskiere*, attest. 1260 (DE FLOU, IV, 658), vgl. de familienaam *Gaquiere*, *Ghesquire*, etc. (DEBRABANDERE 1993a, 550).

8. Conclusies

De vorderingen van het interdisciplinair onderzoek van de jongste jaren laten ons de vroegmiddeleeuwse

priusk situeren binnen de ruimere context van de (in het oude Gallië en Germanië beproefde) Feld-Graswirtschaft.

De teloorgang van de (in het Liber Traditionum gesuggereerde) bouwlandfunctie van de publieke driesen betekende niet dat het 'driessysteem' in Vlaanderen begraven was. In privé-versie trotseerde het de tijd als middel tot uitbreiding van het landbouwareaal (vgl. o.a. het toponymisch type 'PSN + *dries*', 13de-eeuwse attestaties) en zou zelfs een revival kennen in de 15de-16de eeuw.

Over de Dries te Ename zijn wij uitzonderlijk vroeg ingelicht.

Deze dries doet zich in de 11de eeuw voor als een uitgestrekt natuurgebied waarop zowel de gemeenschap van Ename als die van Mater weidegang en houwrecht bezat. Hoewel hij er zich plaatselijk voor leende (wat bij de latere verkaveling zou blijken), is op dat ogenblik in de teksten van omzetting van gras- in akkerland of vice versa geen sprake meer, mogelijk ten gevolge van eerder afgesloten agrarische evoluties zoals de vele herschikkingen van de 'Flur' van de 8ste eeuw af.

De studie van de Dries te Ename heeft vervolgens uitgewezen hoe sterk de dries als bewoningsvorm topografisch aanleunt bij de primitieve vroegmiddeleeuwse *priusk*. Van deze laatste vormt hij meer bepaald het ontsluitingspunt en tegelijk het relict. Veralgemeenend kan men overigens stellen dat de pleintjes waarrond zich in de Middeleeuwen bewoning concentreerde, in feite niet meer zijn dan miniatuurversies van de oude *priusk* zonder zijn bouwlandfunctie : publieke terreinen waarop de aangelanden een aantal rechten bezaten. In de noordelijke rand van de Galloromania is de overgang van de primaire betekenis van *dries* naar *dries* 'bewoningsvorm'

overigens linguïstisch veruitwendigd : *trie(z)* ruimde de plaats voor de diminutievorm *trieu* uit *triel(s)*, wat op schaalverkleining wijst. Het *dries*-onderzoek kan zich daarom in de toekomst buigen over de vraag of de tegenstelling 'kleine driesen ↔ grote driesen' binnen oude cultuurgebieden zoals Centraal- en Zuid-Oost-Vlaanderen niet te (her)concipiëren is in termen van gedifferentieerde plaatselijke evolutie. De genoemde tegenstelling zou dan niet, zoals nu wordt aangenomen, te verbinden zijn met de kenmerken [oud ; draaispil van de *kouter*-cultuur] resp. [jong ; veeteelt, vgl. de grote driesen in jongere cultuurgebieden als noordelijk Oost-Vlaanderen], maar veel-er op te vatten zijn als het resultaat van het al dan niet doorgang vinden van de overschakeling van een pastorale op een landbouweconomie. Zulks impliceert dat bij elke vroegmiddeleeuwse nederzetting een ruime *priusk* heeft behoord, die dan occasioneel (b.v. wegens minder gunstige disposities) lange tijd als 'restruimte' (zie voor de term DAELS & VERHOEVE & KERRINCKX, 44 m.b.t. Gijzelbrechtegem en Kaster ; BAEYENS & BAUTERS & BOGAERT, 36 m.b.t. Welle) vrij gaaf bewaard kon blijven.

Over een soortgelijke schaalverkleining zijn wij vanaf de 14de eeuw accuraat gedocumenteerd te Welle, waar de natuurlijke contouren van de *priusk* bijzonder gaaf bewaard zijn. Ook te Heldergerm en te Grotenberge is nog een aanzienlijke oppervlakte bewaard, maar hier hebben, zoals doorgaans het geval, bij de schaalverkleining allerlei driftwegen en -paden mettertijd de aanvankelijk amorfe fysionomie uitgevlakt en uiteindelijk bijgedragen tot een geometrische configuratie.

Het onderzoek van de driesstructuren van door bijzondere omstandigheden intact gebleven Centraal- en Zuid-

Oost-Vlaamse Karolingische domeinen zoals Valkenberg, Meersem en Wormen, met weliswaar later uiteenlopende evoluties, bevestigt deze bevindingen : *dries* 'bewoningsvorm' is topografisch onscheidbaar van de primitieve vroegmiddeleeuwse *priusk*, die – in tegenstelling tot wat doorgaans wordt aangenomen – micro-geografisch centraal gelegen was. Deze *priusk* moet er hebben uitgezien als een polyfunctioneel terrein (veeteelt ; slaghoutvoorziening), dat periodiek en plaatselijk ook ruimte bood voor enige landbouw op extensieve schaal. Landbouw vereist geschikte bodems. Welnu, het onderzoek van L. Vinck heeft precies uitgewezen dat heel wat (uit een primitieve *priusk* gegroeide) bewoningsdriesen een aantal gunstig gelegen Aba-gronden bevatten (dit in tegenstelling tot de met *dries* benoemde (privé-)gronden van het z.g. 'koppelstelsel' uit de Late Middeleeuwen, die te Velzeke zonder uitzondering 'licht marginaal' blijken te zijn : bodemseries Ada, Adc, ...).

Het charter Ename 1226 bestempelt de *priusk* als een *wastina*. Een ordinaire *wastina* kan het evenwel niet zijn geweest. De *priusk* sloot immers aan bij de nederzetting en had uitgesproken eigen functies en een eigen statuut. Weliswaar zal deze *priusk* een vrij onoverzichtelijke aanblik hebben geboden, met partijen houtwas, grasland en sporadisch akkerland. Het laat zich aanzien dat, net als bij het vaste akkerland, tijdelijke heiningen de jonge houtwas en het akkerland beschermden tegen het grazende vee.

In de noordelijke Galloromania wordt Ofr. *triez* afgelost door Ofr. *riez* en nog zuidelijker door Ofr. *friez*. Het is verleidelijk in deze beide vormen een vermenging te zien van Germ. **priusk* en Germ. **hrīsa*- 'houtrijs', een element dat nergens op de *dries* ontbrak (vgl. de histori-

Kaart 9 : in deze studie m.b.t. *dries* vermelde plaatsen
in Centraal- en Zuid-Oost-Vlaanderen.

sche gegevens voor Ename en Welle en ook het latere pootrecht of recht op uitplant). In de Galloromania ontbreekt Germ. **hrīsa*- precies als leenwoord waar (*f*)*riez* voorkomt.

Hoofdstuk 3 lijnde de etymologische mogelijkheden af. M. Gysseling komt tot de conclusie dat de *iu* in *thriusca*, *thriuscon* in het Vlaams niet rechtstreeks uit Germ. *eu*

kan komen, maar enkel uit een klankverbinding met *w*. Daarom Germ. **prewiska-* < IE **trewisko-* < **treu-isko-*. De volgende IE wortels komen nu in aanmerking : 1. IE **teru-*, **treu-* 'wrijven, (door)boren', met evoluties tot a. 'verwoesten', b. 'slaan', c. 'murw worden', d. 'uitputten, opteren', e. 'bedreigen' (POKORNY, 1072-73); 2. IE **treu-* 'gedijen, rijpen, groeien, sterk worden' (POKORNY, 1095).

W. Wissmann en W. Foerste kleven '1 c' aan, vandaar *dries* 'stukgewreven, murw land', uiteraard als resultaat van de bewerking. Voor deze opvatting pleit de (gangbare) etymologie van de meeste tegenhangers van *dries* : *egert* 'niet-geploegd land', *jachère* 'ploegland' en verder (weliswaar soms ter aanduiding van geavanceerder cultuurvormen) *vervāctum*, *rotura*, *sombre/somart*, *savart*, *felga* en *braak* (bij *breken*), met telkens het kenmerk '+/– (be)ploeg(ing)'.

M. Gysseling verkiest '1 d', vandaar *dries* 'uitgeput bouwland'. Zijn zienswijze bekoort op haar beurt omdat ze in overeenstemming is met de betekenis 'woest, opgegeven land' van *triez* in Noord-Frankrijk, met de betekenis 'verlaten wijngaard' van *driesch* in Duitsland en vooral nog met het beeld van de *priusk* bij de oude Germanen en mogelijk ook in de Vroege Middeleeuwen ten onzent : de outfield waar akkers werden aangelegd, die na gebruik als volkomen opgeteerd werden beschouwd en daarom, zoals Tacitus ons lijkt te willen meedelen, verlaten werden.

Noten

(1) Alvast komt deze naam niet voor in de Zultse toponiemenlijst gepubliceerd door M. Vandeputte. Dr. Luc Goeminne (Zulte) ondernam een speurtocht naar de situering van deze plaatsnaam en nam daartoe alle beschikbare toponiemenlijsten door van Zulte, Machelen, Petegem, Olsene, Nokere, Wakken, Marke-

gem, Astene, De Pinte en Kruishoutem, evenwel zonder resultaat. Machelen, Nokere, Wakken en Kruishoutem leverden tal van middeleeuwse namen van het type 'PSN + dries' op, het penningkohier van Zulte van 1577 op zijn beurt vermeldt *driesch* frequent als bouwlandsoort ('pieter de rammelaere ... *driesch*, lant ende maeymeersch', 'jacques snaaik ... een pachtgoet onder *driesch* ende lant', 'lieven van dale ... licht lant ende *driesch*', enz.), vgl. de bevindingen van E. Thoen. De atlas van de buurtwegen van Gottem en Grammene kon ik zelf exciperen. De atlas van Grammene (1844) vermeldt voor het noordwesten van de gemeente het belangwekkende complex *Driesch, Den Dries* (plan 2 ; weg 15). Dat het hier om een bijzonder oude landschaps- resp. bewoningscel gaat, blijkt uit de (bijhorige) *Dries kauter*. Toch staan wij hier wel niet voor de dries van de vroegmiddeleeuwse nederzetting **gegninga haim* : zoals L. Goeminne opmerkt, suggereert de tekst een ligging op de rechteroever van de Leie (*super fluvio legia*, tgv. *ultra legia in gothemia ogian* of te Gottem, op de linkerover). Daarom zou de (omstreeks 1850 verdwenen) dries ten zuidoosten van de dorpskom van Olsene richting Zulte, op de Ferrariskaart nog *H(ameau) Den Driesch*, beter in aanmerking komen (correspondentie L. Goeminne 1997). Gysseling (DB, TW) is dus correct.

(2) Volgens P. Lindemans doet de heer van Budingen in 1263 een soortgelijke afstand van gronden ten voordele van de abdij van Heilissen (LINDEMANS 1952, I, 82). Lindemans beweert dat het hier gaat om 'trisci of *guerscapii* 'waarschappen' gelegen vóór het Hof ter Hagen'. In werkelijkheid luidt de passus van 1263 '... *trivium* quoddam ; siue quandam *planiciem* ; iacens seu iacentem. inter curtem de haga in budinges ; et culturam dicte curtis' (DE MARNEFFE, 186-187), een 'kruispunt of open terrein' dus : een bewoningspunt ?

(3) Voor Oost-Vlaanderen bestreed J. Boon deze opvatting, aan de hand van 14de-15de-eeuwse pachtcontracten. Hij kwam tot de conclusie dat zo'n *dries*-systeem in werkelijkheid nooit heeft bestaan (BOON 1965, 31-46), volgens A. Verhulst terecht (VERHULST 1990, 127), volgens E. Thoen 'waarschijnlijk terecht' (THOEN 1988, 752). E. Thoen poneerde vervolgens dat het verkeerd zou zijn (met J. Boon) te stellen dat de dries akkerland was dat slechts één bewerking met de ploeg ontving, tgv. de braak die vier ploegbeurten ontving (THOEN 1988, 752).

(4) THOEN 1990 is een voortreffelijke studie, waarin omstandigheden zoals het ontbreken van lokaal rechtshoerlijk gezag en de aanwezigheid van kapitaal op het platteland worden aangevoerd ter verklaring van het gesloten landschapstype dat in de Leiestreek voorkomt en sterk contrasteert met het open landschap van het Land van Aalst, waar de greep van lokale heren dan weer veel groter was.

THOEN 1993 (waarop ook THOEN 1994 steunt) is rijk gestoffeerd, maar haalt niet het niveau van THOEN 1990. Het belang van de wisselbouw in de periode van de Grote Ontginningen van de 12de-13de eeuw wordt sterk overtrokken. Op micro-geografische schaal (i.c. binnen de grenzen van het middeleeuwse dorp) meent de auteur zelfs een soort veralgemeenbare tegenstelling tussen *kouters* en *dries*landen als respectieve representanten van *infield* en *outfield* te kunnen onderkennen.

Ten eerste is er de toponymie die deze voorstelling tegenspreekt. In de 12de-13de eeuw besloegen de driesen (met name de privé-akkerlanden) slechts een klein deel van de gronden die niet tot de kouters te rekenen zijn (zie b.v. kaart 8). Verder wijzen de bodemtypes van met oude *dries*-toponiemen benoemde gronden weliswaar op minder gunstige draineringsklassen dan die van de koutergronden, maar zeker niet op 'de waterzieke gronden die zeer talrijk waren in Vlaanderen

vóór de systematische drainering' (THOEN 1993, 75). In elk geval was 'dries in meers' in de 12de-13de eeuw ongewoon (in tegenstelling tot in de 15de-16de eeuw, toen inderdaad ook 'echt marginale' gronden werden aangesproken). Mnl. *meersch* betekent 'alluviaal hooiland', Mnl. *wede* 'grasland', Ofr. *prez* verenigt beide betekenissen.

Ten tweede berust de tegenstelling tussen *kouters* en *drieslanden* die de auteur voor de 13de eeuw in dorpen als Desselgem (W-Vl.) en Dikkele (O-Vl.) ontwaart, op aanvechtbare en zelfs volslagen verkeerde interpretaties.

Voor Desselgem is slechts één van de vier aangehaalde excerpten echt bewijskrachtig voor wisselbouw: 'apud lisam v quartir pascue que possunt aliquando coli cum frumento et avena' (THOEN 1993, 85). *Terre prati* in een van de andere excerpten betekent wel niet *pratium arabile*, maar simpelweg 'grasland' (Mat. *terra* 1. 'grond', 2. 'akkerland').

Voor Dikkele valt het hele pleidooi in duigen ten gevolge van een ongelukkige verklaring van de term *hofvoren* (zie 6.4).

Het sneuvelen van de bovenstaande 'koppelstelsel versus *culturae*'-opvatting komt Thoens (her)definiëring van *cultura-kouter* allesbehalve ten goede.

Terwijl ikzelf aanneem dat de vroegmiddeleeuwse *accar* aan de primitieve *infield* kan beantwoorden, stelt Thoens voor om *kouter* met alle *infield* van een dorp te verbinden, vgl. verder 'om in de 10de-eeuwse betekenis van *kouters* eerder grote (wellicht aaneensluitende) (blok)percelen (zgn. gebruikpercelen) te zien die intensief en permanent bewerkt en bemest werden' (THOEN 1993, 89), waarmee hij in wezen teruggrijpt naar de opvattingen van G. Schmoek (SCHMOEK 1967, 81). A. Verhulst, M. Devos en ikzelf hebben daarentegen gepoogd de ontleningsgeschiedenis van het woord te situeren binnen zijn erg complexe historische context, zie o.a. VAN DURME 1995, waar wordt uitgelegd hoe het Romaanse woord *culture* Vlaanderen bereikte op het ogenblik dat de domaniale vlag eigenlijk gestreken werd. Van de betekenis waarmee het woord ten onzent binnenkwam (volgens mijzelf 'akkerland van de reserve'), zijn derhalve hooguit enkele verre echo's op te vangen. In de loop van de 11de-12de eeuw duiken dan de centrale akkerlandcomplexen van de dorpen op. Waar het domaniale resp. heerlijke gezag en grootgrondbezit de toon aangaven, verschijnen 'domeinkouters' (ik vermijd de benaming 'hofkouters'), waar dat niet of niet meer het geval was, 'dorpskouters'. Voorbeelden van uitgesproken 'domeinkouters' (grote blokpercelen) vindt men te Dikkele (geestelijk gezag: Sint-Pieters) en te Ruddershove (wereldlijk gezag: lokale heren), een voorbeeld van een uitgesproken 'dorpskouter' (in repels verdeelde reuzenstroken) te Velzeke. Deze oude laag van kouters is goed herkenbaar aan haar naam: 'nederzettingsnaam op -er + kouter'. Waar het drieslagstelsel topografisch gestalte kreeg, is deze naam soms uitgevlakt. In veel dorpen komt naast een dorpskouter ook een *hofkouter* (toponymisch zeer frequent in zuidelijk Vlaanderen) voor. Ondanks zijn naam bekleedt deze *hofkouter* niet noodzakelijk een hiërarchische plaats naast de dorpskouter. Hierover kunnen ten eerste de bodemtypes hun getuigenis spreken. Verder is er de micro-geschiedenis. Ten slotte de toponymie. Te Velzeke stelt 1426 *ten hove*, 1765 *opden cauter genaempt ten hove* een akkercomplex voor, dat wellicht pas in de 11de-12de eeuw aan de 'heerlijke' hoeve (meier) werd toegewezen. In hetzelfde licht dienen ook de talloze *hofland*- en *hofveld*-toponiemen zoals ze in Zuid-Oost-Vlaanderen en aangrenzend West-Brabant voorkomen, te worden begrepen. Kennelijk ook de (uitzonderlijke) *hofakker*-toponiemen, zoals te Zwalm 1227 (*gosuinus de hofaccra* (> 1396 *hofcouter*, doordat in de 13de eeuw ook 'elk van de drie slagen' met *kouter* aangeduid werd). Het opduiken van een dergelijke 'jonge' *hofaccra* te Zwalm heeft zijn his-

torische achtergronden. Dat complex hoorde bij de Munkzwalmse hoeve van Sint-Baafs, die pas na het jaar 1000 een rol van betekenis toebedeeld kreeg : voorheen stelde Munkzwalm niet meer voor dan een aanhoorigheid van het naburige Sint-Baafsdomlein Wormen (VERHULST 1958, 94, 106, 426-35 ; VAN DURME 1986, 104-140).

Dat *kouter* in de 12de-13de eeuw alle infield van een dorp aanduidde, wordt geheel en al tegengesproken door de situatie te Velzeke, waar de oude tenurelanden zoals Vollander, Sleutel, en Negenbunder zonder *kouter*-toevoegsel verschijnen. Dat is ook het geval is met een ander bouwland van de alleroudste laag, het ca. 10 ha grote complex Kerkland 1369 *kerclant*, 1565 *keerckackere*.

Belangrijk is verder te weten dat, waar de term *cultura* in beheersdocumenten voorkwam, het woord daarom in de volkstaal niet opgenomen was.

I.v.m. *kouter* 'hooggelegen, (ten gevolge van latere degeneratie en ook wel van de creatie van nieuw, vrij vruchtbaar land) als vrij onvruchtbaar getaxeerd complex' zoals in West-Vlaanderen en het Meetjesland : het gaat hier in werkelijkheid om vanuit historische kerngebieden als Zuid-Oost-Vlaanderen doorgestraalde secundaire betekenissen als 'oud (collectief) bouwlandcomplex', vgl. het betekenisveld van woorden als *veld* en *aard* in andere agrarische verdragingsgebieden zoals de Antwerpse Kempen (VAN DURME 1996a). De primaire betekenis ('akkerland van de reserve') had al lang uitgedaan op het ogenblik van de aanreiking van het woord.

Wat ten slotte het frequente voorkomen van de pluralisvorm *culturae* aangaat : niets belet dat de reserve van een Karolingisch domein niet één, maar een aantal afzonderlijke akkerlandcomplexen omvatte. Ook de Velzeekse term *cavter(lant)schult* 'reserveland-cijns' (tgov. *lalant(schult)* 'tenureland-cijns', tevens gehanteerd op de Gentse Sint-Pietersabdij) was van toepassing op een tweetal van elkaar gescheiden complexen.

Voor de (interdisciplinaire) verstandhouding verder het volgende.

(THOEN 1987, 18) *Wol(f)s*put kan onmogelijk met *wol* in verband worden gebracht. Het Gents en het Zuidoostvlaams kenden *wulle*, een fem. met palatale *u* (i.p.v. *o*).

(THOEN 1987, 28) 1747 'een onbehuude stede in de selfste motte genaempt het keurenhuysen' bewijst niet de voormalige aanwezigheid van een 'korenhuis', wel die van een pastorie.

(THOEN 1990, 11-12) Dat '*accar* een germanisering is van het Latijnse *ager*', 'dat vaak als soortnaam wordt gebruikt (in het Latijn), in het *Liber Traditionum*' had beter geluid : 'Dat *ager* een handige Latijnse verpakking is van het Germaanse *accar* ...', zodat de nog boudere gevolgtrekking 'In dat geval kan het gesloten landschap op een Romeinse traditie teruggaan' vermeden was.

(THOEN 1993, 72 en 93, voetnoot 8). M.b.t. *meers* en *weede* slaat het Mnl. element *wissel-* in de toponymie doorgaans op de rotatie van gebruiker en niet van cultuur, vgl. verder STALLAERT, III, 729-730 s.v. *wisselmeersch* zn. m. 'meers in gemeenschappelijk gebruik, bezit', met uitvoerig bewijsmateriaal. Honderden bewijsplaatsen in de toponymie ; zie ook SCHMOOK 1967, 74. M.b.t. *land* (THOEN 1993, 95, voetnoot 21) valt de situatie nader te onderzoeken.

(THOEN 1993, 84) 'Cnapenharde, een niet te lokaliseren toponiem'. Zie voor de situering van de voormalige heerlijkheid Knapenaarde te Meilegem (+ Zingem en Dikkelvenne) TW, 566 en TAVERNIER-VEREECKEN, 433.

(THOEN 1993, 94) '*bulken* of *buchten*'. Beter was geweest : '*bulken* en *buchten*'. *Buchten* houden verband met veeteelt, *bulken* niet noodzakelijk, ze komen vooral voor ten noorden en ten westen van het eigenlijke Zuid-Oost-Vlaanderen en zijn

er vooral het naamkaartje van jongere ontginning met een markant enclosure-profiel (zie DEVOS, 463-467 en kaarten 19 en 24).

(5) In THOEN 1993 (78 e.v.) wordt de lijst van oude tekstaanduidingen van wisselbouw vóór de Late Middeleeuwen (niet ten onrechte onder voorbehoud) aangevuld met : Gent 10de eeuw, Doornik 12de eeuw, Avelgem 1263 en het Brugse Vrije 1300. Dikkele 1249 o.s. en Desselgem midden 13de eeuw worden in 6.4 en in noot (4) besproken.

(6) In West-Brabant zal het spectrum niet erg verschillend zijn geweest. Drs. Bernard Roobaert (Herne) stuurt mij een lange lijst van *dries*-toponiemen uit het Land van Edingen toe, die hij hiërarchisch rangschikt : driesen van domeinen (zoals de zeer uitgestrekte Tri-Haut en Tri-Bas van Saintes/Sint-Renelde), driesen van gehuchten (zoals de Berchemdries te Kaster), driesen bij een grote hoeve (zoals de Huisdries te Sint-Pieters-Kapelle) en verder privé-driesen zoals de Wateranendries te Tollembeek. Belangwekkend is de vermelding van oude hoeven genoemd naar een dries zoals het Hof te Berendries en het Hof te Nattendries te Herne en het Hof te Lattendries, het Hof Oudendries en het Hof te Wateranendries te Tollembeek (brief B. Roobaert, 30 mei 1997).

Literatuur

ALF = *Atlas linguistique de la France*.

AUDOUZE, F., BUCHSENSCHUTZ, O., *Villes, villages et campagnes de l'Europe celtique du début du IIe millénaire à la fin du I^e siècle avant J.-C.*, Poitiers, 1989.

BADER, S.K., *Rechtsformen und Schichten der Liegenschaftsnutzung im mittelalterlichen Dorf* (Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes, 3), Wien, 1973.

BAEYENS, J., BAUTERS, L., BOGAERT, G. e.a., *Welle eens 's graven propre prochie*, Welle-Denderleeuw, 1996.

BECK, H., Zur Terminologie von Pflug und Pflügen – vornehmlich in den nordischen und kontinentalen germanischen Sprachen, in : *Untersuchungen ...*, II, 82-98.

BECK, H., DENECKE, D., JANKUHN, H. (ed.), *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*, I-II (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.-Histor. Klasse, Folge 3, 115-116), Göttingen, 1979-1980.

BERINGS, G., *Landschap, geschiedenis en archeologie in het Oudenaardse*, Oudenaarde, 1989.

BERTEN, D., Coutume de Scheldewindeke, in : *Commission Royale pour la publication d'anciennes Lois et Ordonnances de la Belgique*, vol. VII, Bruxelles, 1906, 249-277 [Rijksarchief Gent, Gents Fonds, nr. 171 (14de-eeuws cartularium), 44 r°-53 r°].

BONNAUD, P., FEL, A., Massif Central : les terres communes dans le Massif Central, in : *Les terres communes ...*, 83-119.

BOON, J., Het probleem DRIES in de Middeleeuwse landbouw in Vlaanderen, in : *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks*, 19 (1965), 31-46.

BORN, M., *Die Entwicklung der deutschen Agrarlandschaft* (Erträge der Forschung, 29), Darmstadt, 1974.

BOSERUP, E., *Evolution agraire et pression démographique*, Saint-Amand (Cher), 1970.

BOURGEOIS, J., DE MULDER, G., Een grafheuvel uit de Bronstijd en prehistorische perceleringen. Opgravingen 1990 op de Kouter te Vosselare, in : *Het Land van Nevele*, 23 (1992), 245-266.

- BOVYN, M., *Toponymie van Sint-Gillis-bij-Dendermonde*, Sint-Niklaas, 1949.
- BRUYELLE, A., *Dictionnaire topographique de l'arrondissement de Cambrai*, Cambrai, 1862.
- CARNOY, A., *Origines des noms des communes de la Belgique ...*, I-II, Louvain, 1948-1949.
- CG : zie GYSSELING 1977.
- CHOUQUER, G., FAVORY, Fr., (POUPET, P.), *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C./ IIIe s. après J.-C.)*, Paris, 1991.
- CHRISTMANN, H., *Die Pflugwende*, universitaire dissertatie in dactylografische vorm, berustend op de Deutscher Sprachatlas, Marburg, 1944.
- CMT BROU = *Corpus MOLEMANS-THIRY, steekkaartenbestand DE BROUWER* (Instituut voor Naamkunde - Katholieke Universiteit Leuven).
- CUNLIFFE, B., *Iron Age communities in Britain : an account of England, Scotland and Wales from the seventh century BC until the Roman Conquest*, London-New York, 1991³.
- DAELS, L., VERHOEVE, A., KERRINCKX, H. e.a., *Het Scheldevalleiproject (deel I). Een cultuurhistorisch-geografische verkenning*, Gent, 1991.
- DAUZAT, A., *Comptes-rendus. Belgique*, in : *Revue internationale d'Onomastique*, 1 (1949), 226-228.
- DB : zie GYSSELING & KOCH.
- DEBRABANDERE, Fr., *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, I-II, Brussel, 1993 (= DEBRABANDERE 1993a).
- DEBRABANDERE, Fr., Hees(t), Heis(t), Heester(t) en Estre, in : *De Leiegouw*, 35 (1993), 179-186 (= DEBRABANDERE 1993b).
- DEBRIE, R., *Corpus des lieux-dits cadastraux de la Somme*, Amiens, 1964.
- DE BROUWER, J., *Oostvlaamse plaatsnamen. I. Hofstade* (Toponymica, XIII, 1), Leuven-Brussel, 1950.
- DE BROUWER, J., *Oostvlaamse plaatsnamen. II. Haaltert* (Toponymica, XIII, 2), Leuven-Brussel, 1955.

- DE LIMBURG-STIRUM, Th., *Coutumes de la ville d'Audenarde* (Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier de Gand, V), Bruxelles, 1882-1886.
- DE MARNEFFE, E., Documents relatifs à l'abbaye norbertine de Heylisse (suite), in : *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, II, t. 11, 2, Louvain, 1899, 114-196.
- DEMEULDRE, A., Glossaire toponymique de la ville de Soignies, in : *Annales du Cercle archéologique du canton de Soignies*, 5 (1925-26), 187-357.
- DEMEULDRE, P., Ladeuze. Topographie, hydronymie, toponymie, in : *Annales du Cercle royal d'histoire et d'archéologie d'Ath et de la région et Musées athois*, 22 (1936), 1-104.
- DENECKE, D., Zur Terminologie ur- und frühgeschichtlicher Flurparzellierungen und Flurbegrenzungen sowie im Gelände ausgeprägter Flurrelikte. Grundzüge eines terminologischen Schemas, in : *Untersuchungen ...*, I, 410-440.
- DE POTTER, F., BROECKAERT, J., *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen*, V, V - Welle, Gent, 1900.
- DESREUMAUX, R., Quelques aspects de « green villages » dans le Nord de la France (Lille), in : *Hommage au professeur Frans Dussart*, in : *Bulletin de la Société géographique de Liège* 1 (1979), 95-102.
- DE VOS, A., Het toponiem *Dries* te Evergem, in : *Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en van de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam*, 28 (1952), 53-56.
- DE VOS, Ch., Toponymie de Limal, in : *Wavriensia*, 12 (1963), 13-16, 65-124.
- DEVOS, M., *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten. Spreidings- en betekenisgeschiedenis* (Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. Vlaamse Afdeling, 16), Tongeren, 1991.
- DEVOS, M., RYCKEBOER, H., *Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel I. Landbouwwoordenschat. Aflering 1. Akkerland en weiland*, Tongeren, 1979.
- DE VRIES, J., *Nederlands Etymologisch Woordenboek (met aanvullingen, verbeteringen en woordregisters door F. DE TOLLENAERE)*, Leiden, 1971.
- Dict. Top. = Reeks *Dictionnaires Topographiques* van de Franse departementen.

- DIERICX, K.-L., *Het Gends charter-boekje of ...*, Gent, 1821.
- DITTMAYER, H., Esch und Driesch. Ein Beitrag zur agrargeschichtlichen Wortkunde, in : *Aus Geschichte und Landeskunde, Forschungen und Darstellungen Franz Steinbach zum 65. Geburtstag gewidmet*, Bonn, 1960, 704-726.
- DUSSART, F., CLAUDE, J., Les villages de «dries» en Basse et Moyenne-Belgique, in : *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 44 (1975), 239-294.
- EYLENBOSCH, E., *Woordgeografische studies in verband met de taal van het landbouwbedrijf in West-Brabant en aangrenzend Oost-Vlaanderen* (Werken uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, 10), Leuven, 1962.
- EYLENBOSCH, E., Kaart 6 : wendakker, in : *Toelichting bij de Taal-atlas van Noord- en Zuid-Nederland II. Kommentaren bij de kaarten van aflevering 9* (red. J. STROOP) (Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, 46), Amsterdam, 1974, 98-117.
- FERDIÈRE, A., *Les campagnes en Gaule romaine, I. Les hommes et l'environnement en Gaule rurale (52 av. J.-C. - 486 ap. J.-C.)*, Paris, 1988.
- FERDIÈRE, A., *Les campagnes en Gaule romaine, II. Les techniques et les productions rurales en Gaule (52 av. J.-C. - 486 ap. J.-C.)*, Paris, 1988.
- FEW = *Französisches Etymologisches Wörterbuch*.
- FLATRÈS, P. (ed.), *Les terres communes. Travaux de la RCP 355 du CNRS*, Paris, 1975.
- FLUTRE, L.-F., *Le moyen picard d'après les textes littéraires du temps (1560-1660). Textes-lexique-grammaire*, Amiens, 1970.
- FOERSTE, W., Die Herkunft des Wortes Driesch, in : *Niederdeutsches Wort*, 6 (1966), 57-69.
- GOOSSENS, J., *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*, I-II, Antwerpen, 1963.
- GREENE, K., *The archaeology of the Roman economy*, Berkeley-Los Angeles, 1990.
- GYSELING, M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, I-II, Tongeren, 1960.

- GYSSELING, M., Proeve van een Oudnederlandse grammatica, II, in : *Studia Germanica Gandensia*, 6 (1964), 9-43.
- GYSSELING, M., Dries, in : *Naamkunde*, 7 (1975), 258-265.
- GYSSELING, M., *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, Reeks I : *Ambtelijke bescheiden*, 's-Gravenhage, 1977.
- GYSSELING, M., Principes van straatnaamwijziging te Gent, in : *Naamkunde*, 11 (1979), 88-117.
- GYSSELING, M., Oude toponiemen te Deinze, in : *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan Leie en Schelde*, 51 (1984), 7-20.
- GYSSELING, M., KOCH, A.C.F., *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, Tongeren, 1950.
- GYSS. OV = dr. M. Gysselings toponymische materiaalverzameling van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen
- HERBILLON, J., Toponymes hesbignons (R-), in : *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, 47 (1973), 31-56.
- HINGLEY, R., *Rural settlement in Roman Britain*, London, 1989.
- HUBSCHMIED, J.U., Sprachliche Zeugen für das späte Aussterben des Gallischen, in : *Vox Romanica*, 3 (1938), 48-155.
- JÄGER, H., Bodennutzungssysteme (Feldsysteme) der Frühzeit, in : *Untersuchungen ...*, II, 197-228.
- KAMMAN, R., Hegge, wende en veurheufd, in : *Driemaandelijkse Bladen*, nieuwe serie, 6 (1954), 21-24.
- KILIANUS DUFFLAEUS, C., *Etymologicum Teutonicae Linguae sive Dictionarium Teutonico-Latinum*, Antverpiae, 1599³.
- KÖTZSCHKE, R., *Die Urbare der Abtei Werden a.d. Ruhr. A. Die Urbare vom 9.-13. Jahrhundert* (Rheinische Urbare, 2), Bonn, 1906.
- KÜNZEL, R.E., BLOK, D.P., VERHOEFF, J.M., *Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam, 1988.
- LAMBERT, E., *Toponymie du département de l'Oise 14 index - 9 cartes* (Société de linguistique régionale de la Picardie historique, I), Amiens, 1963.
- LAMBERT, P.-Y., *La langue gauloise. Description linguistique, commentaire d'inscriptions choisies*, Paris, 1994.

- LINDEMANS, J., Het probleem *dries*, in : *Mededelingen Vereniging Naamkunde Leuven*, 27 (1951), 15-24.
- LINDEMANS, J., Nogmaals het probleem *dries*, in : *Mededelingen Vereniging Naamkunde Leuven*, 28 (1952), 89-90.
- LINDEMANS, P., *Geschiedenis van de landbouw in België*, I-II, Antwerpen, 1952.
- LOUW, S.A., *Afrikaanse Taalatlas*, Pretoria, 1959.
- MILIS, L., *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Ename voor 1200*, Brussel, 1965.
- MINNAERT, W., BOELAERT, G., COSYNS, R. e.a., *Bijdrage tot de geschiedenis van Heldergerm 1096-1996*, Haaltert, 1996.
- MÜLLER, B., Geostatistik der gallischen/keltischen Substratwörter in der Galloromania, in : *Festschrift für Johannes Hubschmid zum 65. Geburtstag. Beiträge zur allgemeinen, indogermanischen und romanischen Sprachwissenschaft*, ed. O. WINKELMANN & M. BRAISCH, Bern-München, 1982, 603-620.
- MÜLLER-WILLE, M., Flursysteme der Bronze- und Eisenzeit in den Nordseegebieten. Zum Stand der Forschung über « celtic fields », in : *Untersuchungen ...*, I, 196-239.
- NÈGRE, E., *Toponymie générale de la France. Etymologie de 35.000 noms de lieux*, I-III (Publications romanes et françaises, 193-195), Genève, 1990-91.
- NIERMEYER, J.F., VAN DE KIEFT, C., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, 1976.
- PIOT, Ch., *Cartulaire de l'Abbaye d'Eename*, Bruges, 1881.
- POKORNY, J., *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, I-II, Bern-München, 1949-1969.
- REMACLE, L., *Le problème de l'ancien wallon*, Liège, 1948.
- RENSINK, W.G., De wendakker, in : *Mededelingen van de Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlandse volkseigen*, nr. 13 (1961), 10-15.
- ROHLFS, G., [Besprechung] A. DAUZAT et Ch. ROSTAING, Dictionnaire étymologique ..., in : *Zeitschrift für romanische Philologie*, 81 (1965), 177-181.
- SCHABRAM, H., Bezeichnungen für den Pflug und seine Teile im Altenglischen, in : *Untersuchungen ...*, II, 99-125.

- SCHMOOK, G. jr., Evolutie van het landelijk landschap ten SW van Gent, als bijdrage tot de genese van het agrarisch complex in Zandig-Binnen-Vlaanderen, in : *Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap van Antwerpen*, 78 (1967), 65-116.
- SCHMOOK, G. jr., Historisch-geografische verkenning van het landelijk landschap van Sint-Martens-Latem, in : *Jaarboek Heemkring Scheldeveld*, 1 (1970), 2-16.
- SCHÖNFELD, M., Enige verwanten van « Mark », in : *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, 31 (1912), 39-45.
- SEVRIN, R., DESREUMAUX, R., Les cartes et plans terriers conservés aux Archives capitulaires de Tournai. Leur intérêt géographique, in : *Annales de la Société royale d'Histoire et d'Archéologie de Tournai*, 25 (1977), 9-75.
- SIVÉRY, G., Avesnois : « places » communales - un bien commun : la « place » villageoise, in : *Les terres communes ...*, 30-36.
- SMITH, A.H., *English place-name elements*, I (A-IW), Cambridge, 1956.
- STALLAERT, K., *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden*, I-II, Leiden, 1890. *Stallaerts Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamse, Brabantse en Limburgse bronnen voortgezet en bewerkt door dr. F. DEBRABANDERE*. Derde deel P-W, Handzame, 1977.
- STEENSBERG, A., Agrartechnik der Eisenzeit und des frühen Mittelalters, in : *Untersuchungen ...*, II, 55-76.
- TACK, G., VAN DEN BREMT, P., HERMY, M., *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie*, Leuven, 1993.
- TARLIER, J., WAUTERS, A., *La Belgique ancienne et moderne. Géographie et histoire des communes belges. Province de Brabant*, Bruxelles, 1859-1872 (6 aflev.).
- TAVERNIER-VEREECKEN, C., *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253. Een bijdrage tot de kennis van het oudste Middelnederlands*, Tongeren, 1968.
- TEIRLINCK, I., *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*, I-IV, Gent, 1908/10-1924.
- TEMPERMAN, H., Histoire des communes rurales de Hoves et de Graty, in : *Annales du Cercle archéologique d'Enghien*, 15 (1967-69), 57-210.

- THOEN, E., Driesch, in : *Lexikon des Mittelalters*, München-Zürich, III (1984), kol. 1399-1400.
- THOEN, E., *Historisch-geografische tekst bij het kaartblad Oosterzele*. (Projekt « Historisch-landschappelijke reliktkarten van Vlaanderen o.l.v. prof. dr. A. VERHULST, dr. A. VERHOEVE & dr. F. VERHAEGHE »). Intern rapport, Rijksuniversiteit Gent, 1987.
- THOEN, E., *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de Late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio : de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst*, I-II, Gent, 1988.
- THOEN, E., Een model voor integratie van historische geografie en economische structuren in Binnen-Vlaanderen. De historische evolutie van het landschap in de Leiestreek tussen Kortrijk en Gent tijdens de Middeleeuwen, in : *Jaarboek Heemkring Scheldeveld*, 19 (1990), 3-34.
- THOEN, E., Excursion to the region of Oudenaarde and Courtrai (valleys of the river Scheldt and the river Leie), in : VERHOEVE, A. & VERVLOET, J.A.J. (ed.), *The transformation of the European rural landscape : methodological issues and agrarian change 1770-1914*, Brussels, 1992, 338-351.
- THOEN, E., Dries versus kouter. De wisselbouw in de Vlaamse landbouw van de Middeleeuwen tot de zestiende eeuw. Bijdrage tot de historische landschapsecologie en de geschiedenis van de agrarische techniek, in : *Jaarboek Heemkring Scheldeveld*, 22 (1993), 71-102.
- THOEN, E., Die Koppelwirtschaft im flämischen Ackerbau vom Hochmittelalter bis zum 16. Jahrhundert, in : VERHULST, A. & MORIMOTO, Y. (ed.), *Economie rurale et économie urbaine au Moyen Age* (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 108), Gent-Fukuoka, 1994, 135-153.
- THORPE, H., The green village as a distinctive form of settlement in the North European Plain, in : *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 30 (1961), 93-134.
- TIEFENBACH, H., Bezeichnungen für Fluren im Althochdeutschen, Altsächsischen und Altniederfränkischen, in : *Untersuchungen ...*, II, 287-322.
- TIMPE, D., Die germanische Agrarverfassung nach den Berichten Caesars und Tacitus'. Literarische Zeugnisse als Quellengattung, in : *Untersuchungen ...*, I, 11-40.

TW : zie GYSSELING 1960.

VAN BERKEL, G., SAMPLONIUS, K., *Nederlandse plaatsnamen. De herkomst en betekenis van onze plaatsnamen*, Utrecht, 1995.

VAN CLEEMPUT, J., Enkele historiographische gegevens over de oudste geschiedenis van Velzeke in de Middeleeuwen, in : *Jaarboek van de Zottegense Culturele Kring*, 1 (1949-50), 25-69.

VANDEPUTTE, M., Oude plaatsnamen te Zulte, in : *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land van Leie en Schelde*, 47 (1980), 195-212.

VAN DER PLAETSEN, P., FONDU, B., *Romeinse Tuinsier. De museumtuin van Velzeke*, Zottegem, 1997.

VAN DER SYPT, K., RYCKEBOER, H., *Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Landbouwwoordenschat. Aflevering PLOEGEN*, Tongeren, 1991.

VAN DURME, L., De vroegere scabinale organisatie te Velzeke in ruimer perspectief. Met de uitgave en ontleding van twee Vroegmiddeled nederlandse schepenbrieven, in : *Jaarboek van de Zottegense Culturele Kring*, 21 (1976-77), 21-68.

VAN DURME, L., *Toponymie van Velzeke-Ruddershove en Bochoute*, I-II (1-2), Gent, 1986-1991.

VAN DURME, L., Lat. *cultura* – Fr. *couture* – Nl. *kouter*, in : *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*, herausgegeben von J. CAJOT, L. KREMER und H. NIEBAUM, I-II (Niederlande-Studien, 16/1-2), Münster-Hamburg, 1995, 695-705.

VAN DURME, L., *Aard en donk : naar aanleiding van W.-Van Osta's Toponymie van Brasschaat*, in : *Naamkunde*, 28 (1996), 85-105 (= VAN DURME 1996a).

VAN DURME, L., *Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*, Gent, 1996 (= VAN DURME 1996b).

VAN LOKEREN, A., *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression, avec une introduction historique*, I, Gand, 1869.

VAN OSTA, W., De terreinwoorden aard, ort en egert, in : *Naamkunde*, 21 (1989), 100-135.

VAN OSTA, W., *Toponymie van Brasschaat*, I-II, Gent, 1995.

- VAN WITTENBERGHE, O., Gentbrugge in het midden van de achttiende eeuw, in : *Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Land van Rode*, 9 (1985), 7-52.
- Veil Rentier : *Le polyptyque illustré dit 'Veil Rentier' de messire Jehan de Pamele-Audenarde (vers 1275). Texte intégral et illustrations de ce manuscrit. Prolégomènes* par L. VERRIEST, Bruxelles, 1950 [Koninklijke Bibliotheek Brussel, handschrift nr. 1175].
- VERCOULLIE, J., *Beknopt etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*, Gent, 1925³.
- VERHOEVE, A., VERVLOET, J.A.J. (ed.), *The transformation of the European rural landscape : methodological issues and agrarian change 1770-1914. Papers from the 1990 meeting of the Standing European Conference for the study of the rural landscape* (= *Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 61 (1992), 1), Brussels, 1992.
- VERHULST, A., *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VII-XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen* (Verh. Kon. Vl. Ac. Wet. Lett. & Schone Kunst. Belg., Kl. Lett., Verh., 30), Brussel, 1958.
- VERHULST, A., *Précis d'histoire rurale de la Belgique*, Bruxelles, 1990.
- VERHULST, A., *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995 (= VERHULST 1995a).
- VERHULST, A., *Le paysage rural : les structures parcellaires de l'Europe du Nord-Ouest*, Turnhout, 1995 (= VERHULST 1995b).
- VERRIEST, L., En lisant un « polyptyque ». Ath aux XIIIe siècle, in : *Annales du Cercle royal archéologique d'Ath*, 27 (1941), 1-53.
- VINCENT, A., La chaintre 'bout du champ que la charrue ne laboure pas' dans les noms de lieux français, in : *Koninklijke Belgische Academie. Mededelingen van de Klasse der Letteren en der Morele en Staatkundige Wetenschappen*, reeks 5, boek 37, Brussel, 1951, 40-58.
- VINCK, L., *Driesen en driesachtige ruimten. Inventarisatie en typologie van een cultuurlandschappelijk relict in Centraal-Oost-Vlaanderen. Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, Vakgroep Geografie*, 1996-97.
- WARNKÖNIG, L.A., *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305. Dritten Bandes zweite Abtheilung*, Tübingen, 1839.

Inhoud

1. TER INLEIDING	121
2. VERBREIDING	124
2.1. <i>Germania</i>	124
2.2. <i>Galloromania</i>	125
2.2.1. Ofr. <i>triez</i> , <i>triche</i> , Mfr. <i>trieu</i>	125
2.2.2. Ofr. <i>riez</i> en <i>friez</i>	129
2.2.2.1. Ofr. <i>riez</i>	129
2.2.2.2. Ofr. <i>friez</i>	130
2.2.2.3. Ofr. <i>riez</i> en <i>friez</i> < Germ.-Rom. * <i>hrisk</i> resp. * <i>hrisk</i> ?	133
2.2.2.4. Andere	135
3. EEN ETYMOLOGISCHE DOORBRAAK	137
4. ZAAKGESCHIEDENIS	138
4.1. Dauerackerbau/Feld-Graswirtschaft en infield/outfield.	138
4.2. <i>De historische wortels</i>	139
4.2.1. Galliërs en Germanen	139
4.2.2. Romeinen	140
4.2.3. De Vroege Middeleeuwen	142
4.2.3.1. Het akkerland	142
4.2.3.2. De oudste attestaties van <i>dries</i>	142
4.2.3.3. Enkele casestudies	144
4.2.3.3.1. Ename	146
Bijlagen	150
4.2.3.3.2. Welle	153
4.2.3.3.3. Heldergem	156
4.2.3.3.4. Valkenberg (Nederbrakel)	158
4.2.3.3.5. Wormen (Velzeke-Ruddershove)	160
4.2.3.3.6. Meersem (Gentbrugge)	161

5. DRIES SEMASIOLOGISCH	163
5.1. Dries < <i>Onl. priusk 'polyfunctioneel terrein'</i>	163
5.2. Dries ' <i>collectief graasland</i> '	163
5.3. Dries ' <i>bewoningsvorm</i> '	164
5.4. Dries ' <i>akkerlandsoort</i> '	170
6. LATERE BETEKENISVERVLAKKING EN CONCURRENTIE : BREUGEL, BOCHT, OPSTAL EN VOORLE,	177
6.1. Breugel	177
6.2. Bocht	178
6.3. Opstal	179
6.4. Voorle,	182
7. 'ONBEOUWD, RUSTEND (AKKER)LAND, DAT ALS GRAAS- LAND DIENT OF DEFINITIEF OPGEGEVEN IS' ONMASIOLO- GISCH	187
7.1. <i>Algemeen</i>	187
7.2. <i>Germania</i> : egert	188
7.3. <i>Galloromania</i>	189
7.3.1. <i>Savart en sombre, somart</i>	189
7.3.2. <i>Jachère</i>	189
8. CONCLUSIES	190